

UNIWERSYTET W BIAŁYMSTOKU
KATEDRA HISTORII POWSZECHNEJ NAJNOWSZEJ
PRACOWNIA ARCHEOLOGII NIEODLEGŁEJ PRZESZŁOŚCI I NAUK
POMOCNICZYCH HISTORII XX W.

IX FORUM NUMIZMATYCZNE
POLSKA – WSCHÓD

RELACJE POLSKO-UKRAIŃSKIE:
numizmatyka-medalistyka-falerystyka

BIAŁORUŚ - LITWA – POLSKA – SŁOWACJA – UKRAINA

Supraśl 08– 10- GRUDNIA 2022

STRESZCZENIA

RÉSUMÉ

SUMMARY

RADA REDAKCYJNA:

Przewodniczący: Dr hab. KRZYSZTOF FILIPOW prof. UwB

Członkowie: Prof. zw. dr hab. MARIUSZ MIELCZAREK, Polska Akademia Nauk; Prof. dr hab. VASILIJ ORLIK, Centralnoukraiński Uniwersytet Techniczny; Prof. dr hab. WIKTOR KOCUR, Uniwersytet im. G. Skovorody; Mgr ZBYSEK SUSTEK, Słowackie Towarzystwo Numizmatyczne; Mgr DALIA GRIMALAUSKAITE, Muzeum Narodowe Litwy

KOLEGIUM REDAKCYJNE:

Krzysztof Filipow (redaktor naczelny); Barbara Kuklik (sekretarz redakcji)

RECENZENCI:

Prof. Dr hab. Antoni Mironowicz, dr hab. Zbigniew Wawer Prof. PK

Seria: Forum Numizmatyczne. Dodatek do nr. 6 „FORUM NUMIZMATYCZNE. STUDIA I MATERIAŁY”

(2022)

REDAKCJA NAUKOWA:

Krzysztof Filipow

KOREKTA: zespół

Projekt okładki i opracowanie techniczne: Barbara Kuklik

TŁUMACZENIA: autorzy i zespół

FOTO NA OKŁADCE: półkopek Zygmunta Augusta (replika)

WYDAWCA: Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej

ISSN 2719-8081

Nakład: 50 egz.

Copyright by Autorzy i OBEŚW

BIAŁYSTOK 2022

Михайло Орлик (Київ-Кропивницький, Україна)

ORCID: 0000-0003-3394-1731

СКАРБ КЕЛЬТСЬКИХ МОНЕТ З ПІВДНЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

A HOARD OF CELTIC COINS FROM THE SOUTH OF ZAKARPATTIA REGION

Комплексні знахідки монет у форматі скарбів відіграють велику роль у дослідженнях як грошового обігу на тих чи інших територіях, так і в дослідженні побуту та матеріального благополуччя населення на тих чи інших територіях. Один із таких скарбів, що ілюструє нам грошову систему племен доби латену, які жили на території сучасного Закарпаття – є скарб знайдений в 2020 р. Монети такого типу карбувалися в районі Карпат у II ст. до РХ племенами Костобоків.

Всі монети скарбу – однотипні, та є костобоківською імітацією грецької тетрадрахми Філіпа II Македонського, (рис. 1). За даними респондента, загалом скарб налічував більше 4 тис. таких монет.

Рис 1

Всі монети скарбу мають неправильну, наближену до круглої форму, із випуклістю на аверсі та відносно пласким реверсом.

Obv. Кельтизована голова Зевса в лавровому вінку праворуч;

Rev. Кельтський вершник на коні, ліворуч, «дзьобоподібна» голова коня, вершник спрощений до пунктирного контуру навколо кривої лінії.

Середня вага монет становить близько 8,5 г.

За класифікацією Алана Дерека, монети цього типу було віднесено до тетрадрахми типу Шнабельпферда.

Точно локалізувати місце знахідки, на жаль, нам не вдалося, проте за даними респондента скарб було знайдено між м. Виноградарем та с. Хустом Закарпатської області (рис.2).

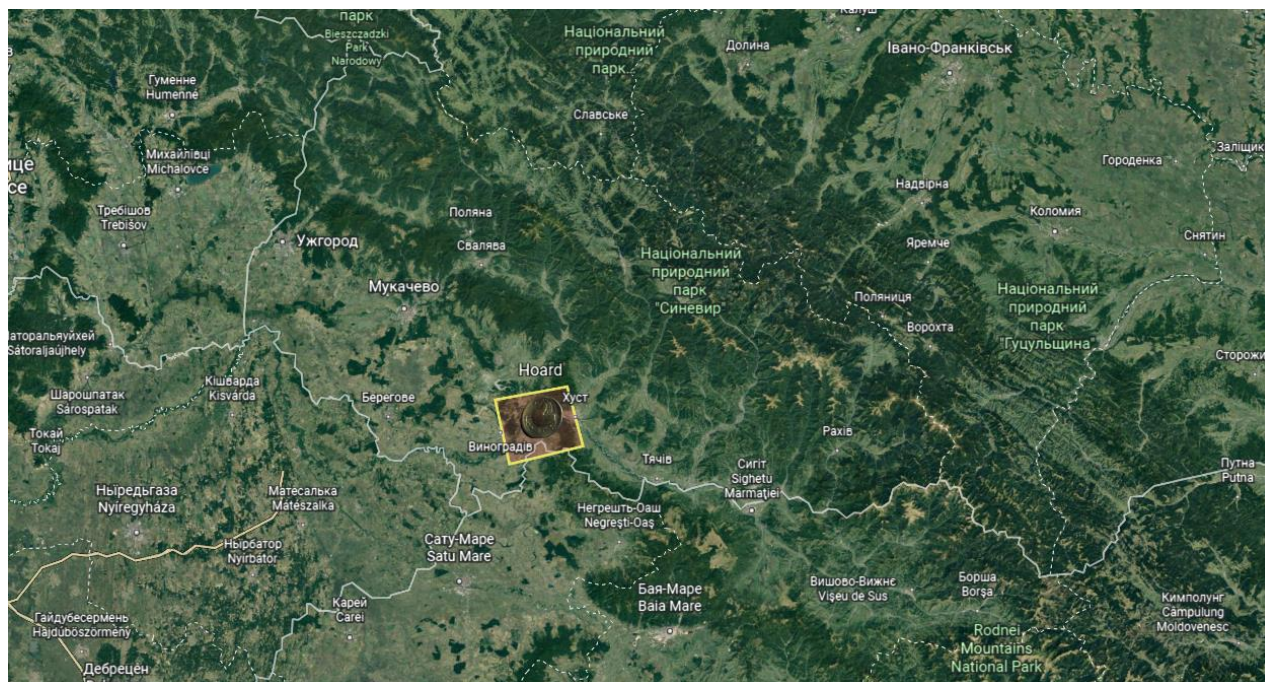

Рис. 2

Знахідки монет такого ж типу в цьому регіоні були відомі і раніше, тому можна припустити, що тетрадрахми даного типу були основним платіжним засобом цього регіону в II ст. до РХ.

Література:

1. Allen, D. (1990) Catalogue of Celtic Coins in the British Museum. London.
2. Allen, D. (1980) The Coins of the Ancient Celts. Edinburgh.
3. <https://www.forumancientcoins.com/catalog/roman-and-greek-coins.asp?param=97476q00.jpg&vpar=800&zpg=112814&fld=>
4. Рассадин С. Е. (2005), Костобоки. Материалы VI Международной научной конференции в честь академиков АН БССР Н. М. Никольского и В. Н. Перцева, 7-9 апр. 2005 г., Минск / под ред. В. А. Федосика, И. О. Евтухова. Мн.: Изд. центр БГУ. С. 19-23.
5. Казакевич Г.М. (2015). Східні кельти: культури, ідентичності, історіографічні конструкції. Київ. 358 с.

Микола Ніколаєв

(Ізмаїл-Миколаїв, Україна)

ORCID 0000-0003-3994-1150

Тривалість обігу ольвійських «борисфенів»

The Duration of Circulation of the Olbian “Borysphenes”

Останніми роками із застосуванням єдиної хронологічної та просопографічної основи пізньокласичної-елліністичної Ольвії – синхронізованого епонімного каталогу Ольвії *IPE I² 201* – ми опублікували низку статей в яких шляхом аналізу диферентів обґрунтовано, що ольвійські «борисфени»¹ карбувалися протягом 330-217 рр. до Р.Х. зі значними перервами, тобто, майже сто десять років². У проміжках між карбуванням «борисфенів» здійснювалася емісія іншої міді. Це підтверджує сучасна інтерпретація скарбу з долини р. Кучурган³. На відміну від ономастики, просопографічні дослідження диферентів на «борисфенах» дали змогу отримати історичний контекст. Так, важливим здобутком стала інтерпретація близько 60% диферентів на «борисфенах» із реальними історичними особами – магістратами, які у суміжні роки виконували обов’язки міських епонімів⁴. Дослідження «борисфенів» дозволило зафіксувати в ольвійській нумізматиці відображення фундаментальної традиції стародавнього світу – успадкування родових імен, переважно від діда до онука. Зокрема, виявлено дві групи диферентів (монограм): перша (з диферентами HP , P , $\text{BO}\Sigma\text{P}\text{O}\text{P}\text{I}$), що належить переважно відомим історичним особам, пов’язаним з епонімним каталогом *IPE I² 201* останньої третини IV ст. до Р. Х. (перший стовпець) та друга (з диферентами HP , P , $\text{BO}\Sigma$), яка є родовим успадкуванням першої групи й, також належить до відомих історичних осіб, пов’язаних з епонімним каталогом *IPE I² 201* близько середини III ст. до Р. Х. (другий стовпець)⁵. Колапс ольвійської хори внаслідок нашестя скіро-галатів, якій супроводжувався масовою тезаврацією скарбів «борисфенів»⁶, стався не у середині III ст. до Р. Х., а близько 215 р. до Р. Х. Відповідно, датований роком жерця Агатіна Деймахова (215 р. до Р.Х.) декрет *IOIb 28 + 29 + 123 + IPE I² 240* на честь синів херсонесьця Аполлонія був ініційований займодавцями внаслідок різкого погіршення фінансового стану поліса. Після припинення карбування «борисфенів» їхній обіг продовжувався до кінця III ст. до Р.Х. В Декреті Семи *IPE I² 76* останніх років III ст. до Р.Х. про тарифи на жертвоприносини у якості мідної монети згадуються саме «борисфени». Надвисокі тарифи на жертвоприносини (за О. М. Зографом⁷) пояснюються максимальним знеціненням «борисфенів». Через кілька років «борисфени» були замінені серією $\text{B}\Sigma\text{E}$ ⁸.

¹ Орлик, Коцур & Цыганенко (2019).

² Ніколаєв (2020).

³ Ніколаєв & Цыганенко (2022).

⁴ Ніколаєв (2020; 2021; 2022).

⁵ Ніколаєв (2022.а).

⁶ Ніколаєв (2021)

⁷ Зограф (1951).

⁸ Ніколаєв (2022).

Як підсумок, така, що існувала протягом багатьох років альтернатива в хронологічній інтерпретації «борисфенів» подолана на користь моделі П. О. Карышковського⁹ (з незначним коригуванням).

Цими тезами ми ілюструємо ще один, побічний шлях оцінки тривалості обігу «борисфенів». А саме, пропонуємо читачеві розглянути найпростішу відносну «кількісну» модель карбування «борисфенів». Отже, спостереження за відотною кількістю монет, що виставляються на вітчизняному аукціоні VIOLITY¹⁰ свідчить: *кількість «борисфенів» серед всієї сукупності круглих карбованих монет Ольвії сягає від 40% до майже 65%!* (монети у формі стріли та/або дельфіна нами не враховуються). В цій моделі ми приймаємо, що монети, які виставлені на аукціоні на даний час, є відображенням генеральної сукупності, тобто усіх монет, що були виготовлені за весь період існування поліса. Якщо прийняти період карбування «борисфенів» протягом п'ятидесяти-шестидесяти років, як пропонують окремі дослідники¹¹ (ми навіть не враховуємо двадцяти-тридцятирічний період емісії «борисфенів» за В. О. Анохіним¹²) отримуємо абсолютно парадоксальний та нереальний висновок: *40–65%, що вироблено мідних монет Ольвії за весь період їхнього карбування (з 380-х рр. до Р. Х. до перших століть після Р. Х., тобто, майже 700 років) приходиться на 330–270 (або 325–375) рр. до Р. Х. тобто на приблизно 7-8,5% цього періоду (sic). Коментар зайвий.*

Література

1. Анохин, В. А. (1984) «Борисфены» и их место в монетной системе Ольвии. *Античная культура Северного Причерноморья* : сб. науч. тр. /АН УССР, Ин-т археологии ; [редкол. : Крыжицкий С.Д. (отв. ред.) и др.]. К. : Наук. думка, С. 3-36.
2. Анохин, В. А. (1989). Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. К. : Наук. думка, 128 с.
3. Зограф, А. Н. (1951). Античные монеты. М. 308 с.
4. Карышковский, П. О. (1988). Монеты Ольвии : очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху; АН УССР. Одес. археол. музей. К. : Наук. думка, 1988. 166 с.
5. Ніколаєв, М. (2020). Хронологія ольвійських «борисфенів». *The Ukrainian Numismatic Annual*. Вип. 4. 14-42.
6. Ніколаєв, М. (2021). Тезаврація скарбів «борисфенів» на території ольвійської хори: історичний контекст. *The Ukrainian Numismatic Annual*. Вип. 5. С. 59-80.
7. Ніколаєв, М. (2022) Щодо епонімного датування монет Ольвії V-I ст. до Р. Х. *The Ukrainian Numismatic Annual*. Вип. 6. У друку.
8. Николаев & Цыганенко (2022). Клад ольвийских монет из долины р. Кучурган: новая интерпретация. *Revista Arheologică, serie nouă*, vol. XVIII, nr. 1, С. 34-41.
9. Ніколаєв М. (2022а). Хронологія ольвійських «борисфенів». *Supplementum. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*, Вип. 59. (Серія: Історичні науки). У друку.
10. Орлик, В., Коцур В. & Цыганенко Л. (2019). Клад ольвийских монет «борисфенов» найденный в Городищенском районе Черкасской области весной 2018 года. *Acta Archaeologica Lodziensia* nr 65. С. 37-48.
11. Туровский, Е. Я. (2015). Актуальные вопросы нумизматики Ольвии (IV–III вв. до н.э.). *Проблемы истории, филологии, культуры*. №1. С. 421-430

⁹ Карышковский (1988).

¹⁰ https://violity.com/auction/93-antichnye-monety-severo-zapadnogo-prichernomorya-berezan-olviya-tira-nikonij?show_type=6&utm_source=sorting_new_lots

¹¹ Туровский (2015).

¹² Анохин (1984; 1989).

Василь Орлик (Кропивницький, Україна)

ORCID: 0000-0002-7947-9557

СТАТЕР ОЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСЬКОГО З ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

STATER OF ALEXANDER THE GREAT FROM THE VOLYN REGION

Проблема знахідок давньогрецьких монет в Україні набула широкого вивчення з кінця ХХ ст. [2], а протягом останніх років з'явився корпус досліджень, які значно розширили уявлення про поширення давньогрецьких монет на території Причорномор'я, Надчорномор'я, у Лісостеповій зоні, на Поділлі та Волині [3-7; 8-18]. Монетні знахідки в цих регіонах свідчать про зв'язки тогочасного населення з античним світом. Переважно знахідки трапляються в місцях, де проходили важливі торговельні шляхи. Як відомо, часто торговельні шляхи проходили поряд із річками, які також використовувалися як торговельні шляхи. Це були Дніпро та Південний Буг, що належать до басейну Чорного моря, і Західний Буг – до Балтійського моря.

Кожна знахідка монет Північного Причорномор'я на Північний Захід від грецьких колоній, а саме на теренах західних областей України, а також у Центральній Європі, зокрема в Польщі, стала «значним «елементом» дискусії про «торговельний шлях від Чорного до Балтійського моря» з використанням термінології, що набула популярності особливо в дослідженнях дев'ятнадцятого століття» [4, 35]. Не менш вагомою в цьому дискурсі виявилася й інформація про знахідки давньогрецьких монет, які використовувалися в античному та оточуючому його світі як міжнародна «валюта». Як відомо, золоті статери Олександра Македонського здійснили своєрідну революцію в античному грошовому обігові та швидко набули широкого розповсюдження, витіснивши електрові монети м. Кизик.

Одним із таких значних елементів дискусії про «торговельний шлях від Чорного до Балтійського моря» стала знахідка у 2020 р. у західній частині Волинської області, поблизу р. Західний Буг, золотого статера з іменем Олександра Македонського (Рис. 1), про що міститься відповідна інформація на Інтернет-ресурсі Violity [7]. Дану знахідку ми можемо класифікувати як умовно достовірну (без археологічного контексту).

Рис. 1 (без масштабу)

Obv: Голова Афіни в шоломі праворуч.

Rev: Ніка стоїть ліворуч, тримає вінок і стилос, ліворуч під рукою монограма і пентаграма, під крилом – ріг достатку, праворуч зверху вниз ΑΛΕΞΑΝΔΡ<ΟΥ>

Вага – 8,53 г, діаметр – 19 мм.

Монетний двір невідомий, ймовірно, Абідус, період карбування – 323-317 рр. до РХ. Подібний тип монети зберігається у Британському музеї [1]. Дана монета ідентифікована нами за наведеними на Інтернет-ресурсі Violyty світлинами.

Знахідка в західній частині Волинської області, поблизу р. Західний Буг, золотого статера з іменем Олександра Македонського – це вагомий аргумент на підтвердження концепції існування «торговельного шляху від Чорного до Балтійського моря».

Джерела та література:

1. British Museum. Museum number 1871,1107.31 URL: https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1871-1107-31
2. Bodzek, J. & Kiszka, W. (2020). Znaleźzisko olbijskiego „asa” w Ostroladowiczach na Białorusi, *Opuscula musealia*. 27, 7–22
3. Mielczarek, M. (1989). *Ancient Greek coins found in Central, Eastern and Northern Europe*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, Ossolineum. 205 p.
4. Mielczarek, M. (2008). On Greek coin finds from the Central European Barbaricum. *Roman Coins outside the Emire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop Radziwiłł Palace, Nieborów (Poland) 3-6 September 2005*, Wetteren, Moneta. 11-34.
5. Mielczarek, M., Orlyk, V. (2019). New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 13, 33-39.
6. Orlyk, V., Orlyk, S. (2020). The New Find of a Bronze Coin of Kerkinitis in the Middle Dnieper Ukraine (Horodysche District, Cherkasy Region, Ukraine). *Danubius (XXXVIII)*, 9-23.
7. Peter, U. & Stolba, V. F. (2022). Balkanraum und nördliches Schwarzmeergebiet in: International Numismatic Council. *SuRevey of Numismatic Research 2014–2020*, Vol. I & II, 188-251.
8. Violyty Форум. URL: <https://forum.violity.com/viewtopic.php?t=2159831&highlight>
9. Ніколаєв, М. І. (2021). Тезаврація скарбів «Борисфенів» на території Ольвійської хори: історичний контекст. Український нумізматичний щорічник, Вип. 5, 59-80.
10. Орлик, В. (2020). До питання існування грошового обігу на території Дніпровського Правобережного Лісостепу (V – I ст. до н.е.). *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції*, 13 травня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ, 9-13.

11. Орлик, В. (2020). Знахідки в басейні р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми. *Український нумізматичний щорічник*. Вип. 4, 5-13.
12. Орлик, В. (2020). Знахідки монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора на території Дніпровського Правобережного Лісостепу. *Український історичний журнал* (6), 93-103.
13. Орлик, В. (2021). Діюбол Сатира I (430–390 рр. до н.е.) з півдня Кіровоградщини. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей II Міжнародної наукової конференції*, 13-14 травня 2021 р. Кропивницький: ЦНТУ, 13-16.
14. Орлик, В. (2021). До питання існування грошового обігу в населення лісостепової зони Правобережної Наддніпрянщини в V-I ст. до н.е. *Проблеми і перспективи нумізматики Античної та Римської доби на теренах Південно-Східної Європи: тези доповідей I Міжнародного фахового семінару, присвяченого пам'яті В. О. Анохіна, 26 вересня 2019 року*. Меджибіж-Житомир. С.9-11.
15. Орлик, В. (2021). Знахідки античних монет VI-I ст. до н. е в басейні р.Тясмин. *Український нумізматичний щорічник*, Вип. 5, 5-44.
16. Орлик, В. (2021). Рідкісний статер Кизікіна четвертої групи з Кіровоградщини. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI-ї міжнародної науково-практичної конференції*, 17-18 вересня 2020 р. Переяслав – Кропивницький – Київ, С.14-16.
17. Орлик, В. (2022). Скарб дрібних монет Пантікапею та Гермонасси кінця VI – початку V ст. до РХ з Північно-Східної Кіровоградщини. *Соціум. Документ. Комунікація*. Вип. 15, 106-121.
18. Орлик, В. (2022). Монети Ольвії із Західної частини Кіровоградщини. *Катедра Universum*, Вип. 4, 5-9.
19. Орлик, В., Коцур, В., Цыганенко, Л. (2019). Клад ольвийских монет «борисфенов», найденный в Городищенском районе Черкасской области весной 2018 года. *Acta Archaeologica Lodziensia*. 65. 39-50.

Андрій Бойко-Гагарін¹³ (Київ, Україна)
ORCID 0000-0003-4610-3665

Віктор Коцур (Переяслав, Україна)
ORCID: 0000-0003-4968-4813

Володимир Кашперський (Київ, Україна)
ORCID: 0000-0003-0633-8347

¹³ Матеріали опубліковані за результатами роботи у міжнародному проєкті FLAME project (i.e., Framing the Late Antique and early Medieval Economy) at Princeton University, USA.

Знахідки монет Сасанідів в Україні: історія дослідження

Sasanid coin finds in Ukraine: history of research

Вивчаючи знахідки монет на території України та присвячені їм публікації стосовно топографії знахідок монет та скарбів¹⁴, ми звернули увагу на деякі особливості фіксації та побутування монет династії Сасанідів. У цьому контексті набуває ваги огляд історії дослідження іранських доісламських монет в Україні, виклад кількох важливих спостережень щодо особливостей їх вивчення в нумізмічній історіографії з акцентом на тих недоліках, що на сучасному етапі дослідження створюють суттєву похибку, зокрема при аналізі відповідних даних в економічному аспекті.

Дослідження знахідок монет імперії Сасанідів на території Східної Європи починається з розвідок А. Маркова¹⁵, який наводить топографію знахідок доісламських монет разом із куфічними. У дорадянський період дослідники зосереджували увагу на знахідках сасанідських та куфічних монет різних династій по всій території колишньої Російської імперії з викладом даних про знахідки цих монет в інших країнах Європи. Натомість знахідок монет саме Сасанідського Ірану на території сучасної України ми не знаходимо.

Активність вивчення сасанідських монет зростає у радянський повоєнний час, – опубліковано більше скарбів куфічних монет, зокрема монети Сасанідів зафіксовані у великому монетно-речовому скарбі з с. Копіївка¹⁶. Доповнення до топографії знахідок сасанідських монет у складі скарбів із куфічними монетами на території України знаходимо у працях В. Кропоткіна¹⁷ та М. Котляра¹⁸. У незалежній Україні дослідники продовжують приділяти увагу новим знахідкам монет¹⁹, у тому числі сасанідських, а також з'являється достатньо джерел для вдалих спроб наукового аналізу питань більш вагомої та ширшої проблематики – відомі археологи В. Зоценко²⁰ та О. Комар²¹ вивчають ареал поширення східних монет та особливості їх побутування у Східній Європі.

Серед численних знахідок монет династії Сасанідів на території сучасної Росії, зокрема на Кавказі, у Дагестані та в басейні Дону, виокремити згадки про знахідки цих монет на території України вдалось у відносно незначній кількості. Так, з опублікованих матеріалів бачимо, що такого роду знахідки характерні для Сумської, Вінницької, Чернігівської, Рівненської, Миколаївської та в переважній більшості Харківської області (Табл. 1).

Монети Сасанідів зустрічаються як найстаріші монети у скарбах пізнішого періоду з домінуванням у них монет Омайядів та Аббасидів з часткою доісламських не більше 10%. Скарби, які складаються виключно зі сасанідських монет, зафіксовано в Рівненській області вздовж берега річки Стубла²² а також у районі с. Піщана Харківської обл.²³. Окремі знахідки монет зафіксовано в різних районах Харківщини²⁴, в тому числі привертає увагу знахідка сасанідських монет разом із монетами Візантії в околицях с. Нетайлівка Вовчанського району Харківської області.²⁵

Серед сасанідських монет найчастіше зустрічаються срібні драхми, рідше – половинні фракції драхми а також фрагментовані монети. Найчастіше в описах знахідок фігурують монети

¹⁴ Коцур В. (2017). 15-32.

¹⁵ Марков (1910).

¹⁶ Лінка-Геппенер (1948). 182-191.

¹⁷ Кропоткин (1973). 441-449. Ibid. Кропоткин (1981). 76-97.

¹⁸ Котляр (1971).

¹⁹ Бейдин & Григорьянц (2012).

²⁰ Зоценко (1996). 51-75.

²¹ Комар (2017). 31-44.

²² Охріменко & Кричевський & Локайчук (2019). 118.

²³ Котляр (1971). 41, № 1.

²⁴ Бейдин & Григорьянц (2012). 45. Котляр (1971). 41, № 12.

²⁵ Комар (2017-a). 60. Ibid. Комар (2017-b). 36.

правителів Хосрова I (531-579) та Хосрова II (590-628), арабських намісників Табаристану Іспегбердів VI-VIII століття.

Свідчення про знахідки сасанідських монет на території України з'являються ще в імперську добу, але в більшості згадки про присутність у скарбах монет Сасанідів фігурують в описах більш пізніх скарбів. В імперський та радянський час увагу дослідників переважно було зосереджено на накопиченні знань щодо знахідок скарбів та окремих монет на території Європи. Період незалежності відзначається спробами аналізу особливостей обігу зазначених монет на території України.

Досліджуючи знахідки монет імперії Сасанідів на території України, опубліковані у працях нумізматів російського імперського та радянського періодів, а також нові дані, введені до наукового обігу за добу незалежності України, звертаємо увагу на кілька особливостей подачі даних про знахідки, що впливають на точність та достовірність аналізу цих даних у вивченні економічних зв'язків доби Середньовіччя та пізньої античності.

Більшість авторів не вказують загальної ваги монет скарбу, а саме цей показник надзвичайно важливий при дослідженні особливостей саме українського грошового обігу та наявності у використанні при здійсненні платежів фрагментованих монет, економічну складову при цьому складно оцінити із точністю лише за кількістю ідентифікованих одиниць монет за різновидами.

У багатьох описах вмісту знахідки не вказується ім'я фахівця, який визначив монети. Оскільки емісії династії Сасанідів – це дуже складні для ідентифікації монети, отже, важливо підтвердити високу фаховість спеціаліста, щоб у майбутнього дослідника не виникало бажання перевірити визначення монет, адже часто в описі подається інформація без фото або ж чорно-біле фото, та переконатися у правильності ідентифікації складно.

Більша частина зафіксованих в імперський та радянський період скарбів вказує загальну кількість монет, ідентифікує, монет якого емітента наявно найбільше, а також визначає хронологічні межі найбільш ранньою та найпізнішою монетами. Відповідна інформація сформувала уявлення про наявність монет Сасанідів у пізніх середньовічних скарбах, але точну їх кількість майже ніде не вказано, що знову ж ускладнює оцінку ролі цих монет у грошовому обігові України.

Таблиця 1. Знахідки монет династії Сасанідів в Україні

Місце знахідки			Склад та обставини знахідки	Час знахідки	Публікації
Село	Район	Область			
Копіївці	Дашівський	Вінницька	500 монет 549-955 років, переважна більшість монет Саманідів та їх імітацій. 20 вересня 1928 року громадянин на прізвище Неумиваний, агроном з Дашівського району, приніс до Київського музейного містечка (сучасна територія Києво-Печерської Лаври в місті Києві) частину скарбу та кілька прикрас. За словами агронома, скарб знаходився у глиняному горщику на глибині близько 0,4 метра.	1928	Лінка-Геппенер (1948). 182-191. Кропоткин (1981). 88, № 127. Монети та прикраси зберігаються в Національному музеї історії України. Інв. № 5244.

			Окрім монет у скарбі містились два зливки гривні у формі паличок, 40 прикрас лунниць із срібла, двох гудзиків у формі кулі, двох перснів, 5 браслетів, шийної гривні, 2 цілих та 6 фрагментів намистин і 27 сережок. Сасаніди: Дирхем. 18 АН (649 р.), Хосров I (531 – 579). Дирхем. 31 АН (653 р.), Хосров I (531 – 579). Дирхем. 36 АН (658 р.), Хосров I (531 – 579).		
Нова Лазарів-ка	Казанківський	Миколаївська	Скарб виявлено на березі річки Інгул, комплекс нараховував 76 монет (3 монети Омаядів; 72 дірхеми Абассідів), в тому числі: Сасаніди: Хосров II (590 – 628) драхма (1);	1902	Котляр (1971). 42, № 23. Кропоткин (1973). 442. Кропоткин (1981). 90, № 146.
Стубла (річка)	Володимирецький, Заріченський, Дубровицький	Рівненська	Кілька монет Сасанідів		Охріменко & Кричевський & Локайчук (2019). 118.
Ярило-вичі	Городенський	Сумська	Зніхадка із 285 східних монет загальною вагою 2 фунти – Сасаніди, Омайяди, Аббасіди, намісники Табаристану. Сасаніди: Хосров I, драхма (1); Ормузд IV, драхма (2); Хосров II, драхма (28); Сасанідо-арабські монети з іменем Іездігера 30 АН, Обейдаллаха ібн Зійяда 62, 64, 6Х років Хіджри; Омар ібн Обейдаллах драхма (3); Табаристан, Омар, дірхем 122АН, дірхем 124АН (2); дірхем без імені 130АН;	1875	Марков (1910). 50, № 290. Котляр (1971). 41-42. № 29. Зоценко (1996). 56.
Верхній Салтів	Вовчанський	Харківська	Срібна монета табаристанського намісника Іспекберда Омара, VIII ст.		Котляр (1971). 41. № 6. Зоценко (1996). 56.

Велика Бабка	Чугуївський	Харківська	На городі знайдено монети: Сасаніди, Хосрой I, драхма 562 року Табаристан, Іспекберд Омар, дірхем 746 року		Бейдин & Григорьянц (2012). 45. Котляр (1971). 41, № 12. Зоценко (1996). 56.
Піщана	Куп'янський	Харківська	Скарб сасанідських монет VI-VII століття		Котляр (1971). 41, № 1
Верхній Салтів	Вовчанський	Харківська	Під час розкопок Верхньосалтівського могильника професором Д.І. Багалієм знайдена сасанідська драхма Хосрова I (531-579)	поч. XX ст.	Бейдин & Григорьянц (2012). 45.
Верхній Салтів	Вовчанський	Харківська	При розкопках Верхньосалтівського городища знайдена драхма арабських намісників Табаристану Іспекбердів VI-VIII ст.	поч. XX ст.	Бейдин & Григорьянц (2012). 45.
Нетайловка (Металловка)	Старосалтівський, Вовчанський	Харківська	У похованні знайдено: Візантія, Константина V, солід 751 – 757 pp.; Сасаніди, драхми Хосрова I (2); Хосрова II (1); Намісники Табаристану, драхма Хуршида 740 – 761 pp.	до 1997 року	Комар (2017-а). 60. Комар (2017-б). 36.
Нові Млини	Борзенський	Чернігівська	Скарб, у складі якого відома сасанідська драхма. Шугаєвський В. А. придбав 10 монет, добутих, за словами священника, з церковної посуду.	поч. XX ст.	Котляр (1971). 42. № 1855.

Література

1. Бейдин Г. В. & Григорьянц М. Н. (2012) Клады и монеты Харьковщины. Харьков: Курсор, 122 с.
2. Зоценко В. Н. (1996) Южный округ обращения дирхемов в Восточной Европе, VIII – X вв. Materialy z I Miedzynarodowej Konferencji Numizmatycznej. Wspolne dzieje pieniadza. Bialorus, Litwa, Polska, Ukraina. Suprasl, 20–22.X.1994. Warszawa, S. 51-75.
3. Комар А. В. (2017-а) Денежный счет восточных славян в предгосударственный период. Древнейшие государства Восточной Европы. Экономические системы Евразии в раннее Средневековье. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2017. С. 60
4. Комар А. В. (2017-б) Между Русью и Хазарией: Днепровское Левобережье IX века в свете современной археологии. Материалы VII Международной научной конференции, Пльзень, 23-26 ноября 2016 г. Русь и мир кочевников (вторая половина IX – XVI вв.). Краков. С. 31-44.
5. Котляр М. Ф. (1971) Грошовий обіг на території України доби Феодалізму. Київ: Наукова думка. 174 с.

6. Коцур В. (2017) Історіографія українського скарбознавства. Український нумізматичний щорічник: часопис. Переяслав-Хмельницький. Вип. 1. Переяслав. С. 15-32.
7. Кропоткин В. В. (1973) Время и пути проникновения куфических монет в Среднее Подунавье. Berichte über II. Internationalen Kongreß für Slawische Archäologie. Berlin 24.-28. August 1973. Band III. Berlin: Akademie-Verlag. S. 441-449.
8. Кропоткин В. В. (1981) Новые находки сасанидских и куфических монет в Восточной Европе. Нумизматика и эпиграфика. Выпуск IX. Москва. С. 76-97.
9. Лінка-Геппенер Н. (1948) Копіївський скарб. Археологія, Т. II, Київ: Видавництво Академії наук УРСР. С. 182-191.
10. Марков А. (1910) Топография кладов восточных монет (сасанидских и куфических). С.-Петербург: Типография Императорской академии наук. 148 с.
11. Охріменко Г. & Кричевський О. & Локайчук С. (2019) Арабські диргеми на північному Заході України. Скарби та рідкісні монети з теренів Північно-Західної України. Луцьк: Вежа-Друк. С. 105-124.

Світлана Орлик (Кропивницький, Україна)

ORCID: 0000-0002-6280-9273

Монетні знахідки як складова дослідження економічної історії Середньої Наддніпрянщини античного періоду

Coin finds as a component of the study of the economic history of the Middle Dnipro region of the ancient period

Як відомо, якість історичних досліджень залежить від наявної джерельної бази. Зокрема «для вивчення економічних процесів античної доби та Середньовіччя особливе місце серед комплексу речових джерел посідають археологічні та нумізматичні джерела» [18, 11], а саме монетні знахідки, які, за висловом Миколи Котляра, є «реліктами внутрішньої і зовнішньої торгівлі тих часів» [3, 65].

Необхідно зазначити, що на початку XXI ст. нумізматична наука та дослідження історії грошового обігу через розвиток приладового металопошуку потрапили в ситуацію, коли місця знахідок скарбів та окремих монет майже не фіксувалися, а самі знахідки безслідно втрачалися для науки. Подібні знахідки, за рідкісними винятками, і зараз не потрапляють до музейних установ та наукового обігу. Крім того, розвиток приладового металопошуку і його застосування так званими «пошуковими системами» або «шукачами скарбів» в останні десятиліття за недостатньої правової захищеності археологічних пам'яток призводять до руйнування останніх та «збільшення кількості археологічного матеріалу на колекційному «чорному» ринку» [23, 7]. Проте, виходячи з реалій, дослідники історії грошового обігу все ж змушені шукати оптимальні шляхи отримання максимальної «користі» для науки від матеріалів «чорної» археології. Саме тому матеріали форумів шукачів скарбів та особисте спілкування з любителями приладового

металопошуку стають важливим джерелом нумізматичних досліджень [17]. Зрозуміло, що такі джерела інформації потребують спеціального методологічного інструментарію для їх наукового опрацювання. На наше переконання, найбільш вдала концепція використання таких «нових», не типових для науковців ХХ ст. інформаційних джерел, розроблена польськими вченими, зокрема А. Димовські [21-22]. Саме використання методологічних засад, запропонованих цим дослідником, дозволило реалізувати науковий проект К. Мизгіна з вивчення знахідок римських республіканських монет та їхніх імітацій на території України та Білорусії [26]. Зокрема дослідник картографував лише місця знахідок з чіткою або відносно чіткою локалізацією, зазначивши, що такий підхід дещо спотворює реальну картину поширення монет, оскільки, наприклад, у Закарпатті відомо не менше 30 місць знахідок, проте інформація про точну локалізацію знахідок стосується лише двох місць. Подібна ситуація була й у Золочівському районі Львівської області. Науковець зазначає, що для того, «щоб нівелювати цю ситуацію, була створена карта, яка показувала відношення кількості знахідок і їх категорій в різних областях досліджуваного ареалу» [26, 20]. А враховуючи, що у більшості таких знахідок була відсутня інформація про їх археологічний контекст, для розуміння часу й джерел потрапляння досліджуваних монет на ту чи іншу територію вагомим роль відіграють карти монетних знахідок на фоні археологічної ситуації в окремому регіоні у різні періоди [26, 20].

У монографії М. Мільчарека [24] та дослідженнях останніх десятиліть [6-16; 19-20; 25; 27] спростовується поширена у радянській історіографії теза про мінову торгівлю греків античного Причорномор'я із населенням Середньої Наддніпрянщини [1]. На думку німецьких учених У. Петер та В. Столби, на сучасному етапі розвитку історичної науки «питання про роль грошей у місцевого варварського населення перестало бути предметом дискусії, оскільки до цього не вистачало даних про знахідки грецьких монет у глибинці Скіфії, особливо на території українського лісостепу» [28, 190]. Станом на сьогодні зусиллями дослідників до наукового обігу введено корпус знахідок давньогрецьких монет з Українського Лісостепу. Стосовно знахідок давньоримських монет та їхніх підробок (імітацій) в Українському Лісостепу, то такі знахідки в рази перевищують знахідки давньогрецьких та перських монет. Таким чином, зафіксований науковцями корпус знахідок античних монет, особливо монетних скарбів та скупчення одиничних знахідок на теренах Українського Лісостепу, зокрема Середньої Наддніпрянщини свідчить про використання античних монет у торговельних операціях.

Проте, навіть за наявності корпусу опублікованих знахідок античних монет, дискусія про роль грошей не завершилася. Особливо це стосується представників економічної науки, частина з яких взагалі ігнорує здобутки історичної науки, переписуючи один в одного застарілі концепції, а часом і поширюючи тези, які суперечать історичним фактам, на кшталт «перші монети на території України відносяться до II-III ст.» [4, 337] та «перші монети на території України, головним чином, римські, з'явилися в II-III ст.» [5, 101]. Не менш «цікавою» є теза про те, що «римські монети... не набули поширення в Україні» [4, 337]. І це при тому, що «знахідки великої кількості римських монет на території Надчорномор'я та Лісостепу дозволяють припускати можливість існування у черняхівських племен початкових форм грошового обігу» [2, 138].

Таким чином, короткий огляд проблеми вивчення монетних знахідок у контексті економічної історії черговий раз підтверджує тезу нобелівського лауреата з економіки Р. Гікса, що економічна історія має слугувати «місцем зустрічі» економістів та істориків [18, 9], відповідно,

економістам варто послуговуватися надбаннями історичної науки, щоб не продукувати хибні концепції на манівцях в історичних нетрях.

Література:

1. Брайчевський М. Нумізмати́ка в темах давньої історії східнослов'янських племен. Історичні джерела та їх використання / Ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Март'янов (відп. секр). АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. К.: Наукова думка, 1964.
2. Економічна історія України. Історико-економічне дослідження в двох томах. Т.1. Київ, 2011.
3. Котляр М. Ф. *Грошовий обіг на території України доби феодалізму*. Київ: Наук. Думка, 1971.
4. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: Підручник/ За ред. Б. Д. Лановика. К.: Вікар, 1999.
5. Макаренко П.М., Дорогань Л.О., Кончаковський Є.О. 2013. Історія економіки та економічної думки : Навчальний посібник. Полтава. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/283/1/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B4%D1%83%D0%BC%D0%BA%D0%B8.pdf>
6. Ніколаєв М.І. Тезаврація скарбів «Борисфенів» на території Ольвійської хори: історичний контекст. Український нумізматичний щорічник, 2021. Вип.5, С.59-80.
7. Орлик В. До питання існування грошового обігу на території Дніпровського Правобережного Лісостепу (V – I ст. до н.е.). *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції*, 13 травня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2020, С.9-13.
8. Орлик В. Діобол Сатира I (430—390 рр. до н.е.) з півдня Кіровоградщини. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей II Міжнародної наукової конференції*, 13-14 травня 2021 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2021. С.13-16.
9. Орлик В. До питання існування грошового обігу в населення лісостепової зони Правобережної Наддніпрянщини в V-I ст. до н.е. *Проблеми і перспективи нумізматики Античної та Римської доби на теренах Південно-Східної Європи: тези доповідей I Міжнародного фахового семінару, присвяченого пам'яті В. О. Анохіна, 26 вересня 2019 року*. Меджибіж-Житомир. 2021. С.9-11.
10. Орлик В. Знахідки античних монет VI-I ст. до н. е в басейні р. Тясмин. *Український нумізматичний щорічник*, 2021. Вип 5, 5-44.

11. Орлик В. Знахідки в басейні р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми. *Український нумізматичний щорічник*. 2020. Вип.4, С.5-13.
12. Орлик В. Монети Ольвії із Західної частини Кіровоградщини. *Катедра Universum*, 2022. Вип.4, 5-9.
13. Орлик В. Рідкісний статер Кизікіна четвертої групи з Кіровоградщини. *Актуальні проблеми нумізматyki у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI-ї міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2020 р. Переяслав – Кропивницький – Київ, 2021. С.14-16.*
14. Орлик В. Скарб дрібних монет Пантікапею та Гермонасси кінця VI – початку V ст. до РХ з Північно-Східної Кіровоградщини. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. Вип 15, 106-121.
15. Орлик В. Знахідки монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора на території Дніпровського Правобережного Лісостепу. *Український історичний журнал* 2020. (6), 93–103.
16. Орлик В., Коцур В., Цыганенко Л. Клад ольвийских монет «борисфенов», найденный в Городищенском районе Черкасской области весной 2018 года. *Acta Archaeologica Lodziensia*. 2019. 65. 39-50.
17. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав хрестоносців). *Архівознавство та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі*. К., 2013. С.129-133.
18. Орлик В.М., Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології*. 2019. Том. 2 (27) Вип 2. Дніпро. С.5-27
19. Скорый С., Зимовец Р. К проблеме товарно-денежных отношений у населения Восточноевропейской Лесостепи в скифскую эпоху. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки*. 2014. Вип. 21. С. 141-156.
20. Шостопап А.В. Скарби Черкащини. Черкаси, 2007. 119 с.
21. Dymowski A. Znaleziiska monet rzymskich z terenu Polski rejestrowane w pierwszych latach XXI wieku. *Aspekty źródłoznawcze*. Eternum: Zielona Góra. 2011.
22. Dymowski A. Nummi serrati, bigati et alii. Coins of the Roman Republic in East-Central Europe north of the Sudetes and the Carpathians. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. 2016.
23. Kotsur V. Methodological issues of modern numismatic research: materials of “black” archeology and scientific research. *Forum Numizmatyczne: Peniadz i mennice*, 2016. № 1, ss.7–9.
24. Mielczarek M. *Ancient Greek coins found in Central, Eastern and Northern Europe*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, Ossolineum. 1989, 205 p.
25. Mielczarek, M., Orlyk, V. (). New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 2019. 13, P.33-39
26. Myzgin K. Roman Republican Coins and Their Imitations from the Territory of Ukraine and Belarus. Warszawa. 2017.

26. Orlyk V., Orlyk S. The New Find of a Bronze Coin of Kerkinitis in the Middle Dnieper Ukraine (Horodysche District, Cherkasy Region, Ukraine). *Danubius* (XXXVIII), 2020. P.9-23.

28. Peter U., Stolba, V.F. Balkanraum und nördliches Schwarzmeergebiet. in: International Numismatic Council. *SuRevey of Numismatic Research 2014–2020*, 2022. Vol. I & II, 188-251.

Adam Musiałowski (Toruń)

Badacz niezależny

MAZOWIECKIE, I NIE TYLKO SKARBY „PAŃSTWA” MIECŁAWA. NUMIZMATYCZNY PRZYCZYNEK DO OGÓLNOPOLSKICH ASPIRACJI MIESZKOWEGO CZEŚNIKA.

Monarchia, która za Bolesława zw. Chrobrym miewała czasy „światności” nagle w latach 30. i 40. XI w. przeżywa okres pomroki. W okresie tym aż pięciu władców z dynastii Piastów sprawowało rządy – Mieszko II, Bezprym (Bezprzem), Otto, Dytryk i Kazimierz I a dawny cześnik Mieszka co najmniej przez dziesięciolecie trzymał władzę w mazowieckiej prowincji.

Prócz utraty wielu ziem przyłączonych za Chrobrego do monarchii, po śmierci jego syna, Mieszka II dochodzi do wystąpień ludności zależnej obciążonej nadmiernym fiskalizmem i powinnościami. Za jego następcy i syna, Kazimierza, z kolei buntują się możni zagrożeni próbami wzmocnienia władzy książęcej. W wyniku spisku młody książę ucieka na Węgry, gdzie zostaje uwięziony. Na Mazowszu w wyniku buntu przejmuje lub utwierdza swoją pozycję dawny cześnik Mieszka – Mieclaw. W miesiącach późnowiosennych (maj/czerwiec) 1038 lub 1039 r. ziemie polskie najeżdżają wojska czeskie Brzetysława I (1035-1055) niszcząc i grabiąc ziemie Wielkopolski. Istnieje przypuszczenie, że po jego odejściu urządził Mieclaw jakąś wyprawę do Wielkopolski, która ewentualnie mogła rozszerzyć zasięg jego władzy do okolic Poznania. Późną wiosną 1041 r. wygnaniec wraca do kraju wspierany królewskimi posiłkami Henryka III (1039-1056). Rozpoczyna się wieloletnia walka o władztwo zakończona przegraną byłego cześnika.

Wśród kilku koncepcji co do zamysłów „Mazovie principis et signiferi” w 1963 r. wysunięta została przez J. Bieniaka i podtrzymana w 2010 r. hipoteza o jego ogólnopolskich aspiracjach.

Cały dostępny do analizy materiał skoncentrowany jest na Mazowszu zachodnim, złożony prawdopodobnie w 12 miejscach. Waga i wielkość mazowieckich skarbów jest bardzo zróżnicowana, co w pewnej mierze wynika z ich niekompletności, przebrania przez znalazców ale i kolekcjonerów. Waha się ona od ok. 6 g (Modrzewek po 1039 r.) do ok. 4500 g (Ciechanów I po 1045 r.), a do większych należą jeszcze zespoły z Rychnowa – ok. 1300 g (ok. 1045 r.), Trzebunia – ok. 2000 g (po 1046 r.) i Łaska I – ok. 3000 g (po 1040 r.). W wielu wypadkach monetom towarzyszyły ozdoby i surowe srebro, stanowiąc niekiedy niemałą część zespołu jak m.in. z okolic Wyszogrodu (po 1046), gdzie waga ozdób przy 277 monetach i 31 fragmentach wynosiła ok. 325 g.

Napływające najwcześniej na ziemie polskie srebro arabskie, a wraz z nim bizantyńskie zostawiło już niewielki ślad. Zdecydowanie króluje moneta niemiecka, która wraz z denarami krzyżowymi stanowiła wśród zachowanej i opisanej masy pieniężnej prawie 2/3 ogółu (74,24%). Z

wszystkich regionów Rzeszy najliczniej docierały tu denary saskie stanowiąc prawie 18% wszystkich i górują zdecydowanie wśród emisji niemieckich (37,85%). Należy jednak zauważyć, że dominację tę zawdzięczają dużej ilości eksportowanych na ziemie polskie denarów Ottona i Adelajdy (27,47%).

Dosyć obficie pojawiły się w mazowieckich depozytach także denary anglosaskie (docierające wraz z irlandzkimi niemal wyłącznie za pośrednictwem duńskim) i duńskie, które wraz z ze szwedzkimi Olafa Skötkonunga (995-1021/22) i Anunda Jakoba (1022-1050) oraz skandynawskimi niewiele ponad 14%. Wśród nich najliczniej reprezentowane były pensy Etelreda II (978-1016) i Kanuta Wielkiego (1016-1035) jednak ze zdecydowaną przewagą tego pierwszego

Znacznie słabiej na tym tle wypadli południowi emitenci. Denary czeskie wraz z morawskimi (6,37%), przedostającym się przez Śląsk i Wielkopolskę są dwukrotnie mniej liczne od pensów anglosaskich. Jeszcze skromniej przedstawia się udział monety węgierskiej – również docierającej na Mazowsze przez Wielkopolskę – niecałe 0,5% a były to głównie denary Stefana I (997-1038) i jedynie w Lubrańcu (po 1046, 2 szt.) i okolicach Wyszogrodu (po 1046 r.) pojawiły się w nieznannej ilości emisje Andrzeja (1046-1060). Brak natomiast monet siostrzeńca i następcy Stefana, Piotra Orseolo (1038-1046).

Mennictwo rodzime, co oczywiste, wyrażone denarami ojca i syna – Bolesława Chrobrego i Mieszka II (mającym początkowo cel bardziej manifestacyjny) – osiągnęło niecały 1% ogółu skumulowanej masy pieniężnej. Na Mazowszu pojawiły się w tym okresie po 1039 r., niewykluczone zatem, że ta część mogła tu trafić wraz z uciekinierami z Wielkopolski.

Prócz wyżej przedstawionych zidentyfikowanych, pojawiły się także całkiem licznie (ok. 100 egz.) naśladownictwa oficjalnych emisji, Ottona i Adelajdy, denarów krzyżowych, Etelreda II czy ratybońskich Henryków. Istnieje przypuszczenie, że niektóre z nich, jak denar Etelreda typu Crux wybito na Kujawach (Raciążek).

Gdy wejrzymy w chronologiczną strukturę skarbów okazuje się, że emisje z 2. ćw. XI wieku stanowiły 1/3 zdeponowanej monety, 2/3 natomiast z X – końca 1. ćw. XI w.

Ponieważ największe „zamieszanie” wewnątrz krajowe spowodowane wystąpieniami ludowymi w tym czasie objęło prowincję wielkopolską a później obcym najazdem Brzetysława, po którego odwróceniu jej wschodnia część została zaanektowana przez Miecława, spójrzmy jak przedstawiała się tam kontekst monetarny.

Pierwsze spostrzeżenie to usytuowanie ukrytych depozytów. Wszystkie pojawiły się na wschód od środkowego (biegnącego południkowo) odcinka Proсны a dalej ku południowi w kierunku Leszna. W literaturze odnotowano ich 13. Także i tutaj ich wielkość i waga jest zróżnicowana, od 20 fragmentów o wadze 10,11 g (okolice Konina), po osiągające prawie 2000 g (okolice Rawicza) ale ogólna masa zdeponowanych na Mazowszu skarbów była przeszło dwukrotnie większa niż w Wielkopolsce.

Srebro arabskie i bizantyjskie, podobnie jak na Mazowszu, także i tutaj było już tylko nikłym dodatkiem.

Również tutaj dominowała moneta niemiecka (46,88%) stanowiąc wraz z denarami krzyżowymi przeszło ¾ ogółu (78,24%). Jeszcze bardziej na korzyść wypadły emisje denarów saskich w rozmiarze ¾ całości i aż 62% w niemieckich a to dzięki denarom Ottona i Adelajdy, których było o 30% więcej niż w skarbach mazowieckich – 53,35%, zwiększając swoją przewagę nad każdym z pozostałych

rejonów mennicznych Rzeszy. O ile udział monety niemieckiej pozostawał mniej więcej na równym poziomie, z północy przybyło jej znacznie mniej. W stosunku do Mazowsza prawie dwukrotnie, ale tam na to złożyły się głównie skarby z Trzebnia i Raciążka.

Mniejszy również widać udział denarów południowego sąsiada, czeskich i morawskich. Zapewne w jakimś stopniu przyczynił się do tego najazd Brzetysława (osłabienie stosunków handlowych). Denarów praskich odnotowano jedynie 35 egz., podczas gdy na Mazowszu ilość ta wynosiła 121 egz., możliwe że dotarły tam wraz z wielkopolskimi uciekinierami. Równie nikły jak na Mazowszu, nieprzekraczający 1% udziału przedstawia moneta węgierska.

Co oczywiste moneta rodzima przewyższała tu swym odsetkiem (1,34:0,97%), znaleziska z mazowieckich obszarów. Z podobną sytuacją spotykamy się również porównując proporcje w naśladownictwach. W Wielkopolsce odsetek ich wynosił 7,48%, na Mazowszu natomiast 4,12%.

Jaką część skarbów stanowiła moneta bita w 2. ćwierci XI wieku trudno precyzyjnie określić. Tym niemniej po częstotliwości występowania poszczególnych panów mennicznych możemy przyjąć, że większość młodszych emisji wraz z Wielkopolanami „odpłynęła” na spokojnie (do 1047 r.) obszary mazowieckie.

Obecnie niewykluczone też jest, że ta dobra koniunktura, jak i ambicje mazowieckiego możnowładcy sfinalizowały się w numizmatycznym materiale. W opublikowanym w 1990 r. artykule P. Ilisch grupę naśladowniczych 21 denarów Ottona i Adelajady (typu Hatz IV.4e) ze Stryjewa Wielkiego (po 1044 r.; ok. 4 km od Ciechanowa) przypisał mennictwu polskiemu datując je na koniec rządów Bolesława Chrobrego lub na początek panowania Mieszka II. Pierwszym, który zasugerował tu mazowiecki trop dla tej grupy był Jerzy Piniński (tu tqp 1042 r.). Omawiając w 2012 r. na konferencji w Augustowie powody emitowania pierwszych monet piastowskich wysunął przypuszczenie, że są to wybijane z powodów ekonomicznych emisje Miećława.

W 2014 r., w osobnym artykule do supozycji tej powrócił M. Bogucki. Analizując dane metrologiczne (wysoka średnia waga znanych egzemplarzy – 2 g), czas ukrycia i miejsce występowanie tych naśladownictw – tylko na Mazowszu północno-zachodnim, skłoniły go do sądu iż to właśnie zbuntowany cześnik miał niezbędne powody i możliwości by uruchomić własną mennicę a przyczynę należy szukać w konieczności utrzymania zbrojnych.

Na koniec spójrzmy jeszcze na mazowiecko-wielkopolskie depozyty po klęsce Miećława do końca panowania Kazimierza. Jest ich przeszło 20 a w wielu z nich emisje z końca X w. – końca 1. ćw. XI w. zwłaszcza tych większych, miały jeszcze spory udział. I tak na Mazowszu w Stryjewie Wielkim (po ok. 1050 r.) sięgał on co najmniej połowy skarbu a w Płońsku I (po 1055 r.) jeszcze 30%. W Wielkopolsce prawdopodobnie sytuacja jest analogiczna ale ze względu na sporą ilość tylko ogólnie opisanych monet – jak np. w skarbie z Zaborowa-Przemętu (po 1055 r.) przy denarach krzyżowych typów I i II zapisano *Hauptmenge* podano ogólną ilość na 702 szt.

Biorąc pod uwagę powyższy przegląd zasobów monetarnych jak i duże prawdopodobieństwo bicia przez byłego cześnika własnej monety możemy stwierdzić, że teza J. Bieniaka z 1963 r. i podtrzymana w 2010 r. o ogólnopolskich aspiracjach państwa Miećława.

Słowa kluczowe: Miećław, Mazowsze, depozyty monetarne

Andrij Iwasiuk (m. Kyjiv, Ukraina) Badacz niezależny

Andrij Kryżaniwskyj (m. Lviv, Ukraina)

[ORCID: 0000-0001-6884-3643](https://orcid.org/0000-0001-6884-3643)

ZNALEZISKA DENARÓW WIELUŃSKICH WŁADYSŁAWA OPOLCZYKA NA ZIEMIACH UKRAINY ZACHODNIEJ.

W roku 2021 w dwóch miejscach na Ukrainie znaleziono po jednym egzemplarzu denara wieluńskiego, bitych przez Władysława księcia opolskiego. Według Andrzeja Mikołajczyka emisja ich odbywała się w przedziale czasowym, od 1371 r. do końca lat 70. XIV w. Jeden z nich został znaleziony 15 km na zachód od miasta Ostroga (pierwsza wzmianka od 1100 r.), a inna - w Trembowli (pierwsza wzmianka od 1097 r.).

W 1372 r. Władysław Opolczyk został mianowany przez Ludwika Węgierskiego księciem Rusi i od tego czasu emitował monety we Lwowie ze swoim inicjałem i lwem ruskim. W 1386 r. wybijał tam srebrne groszyki, też ze lwem ruskim na rewersie, lecz na awersie zamiast swego inicjału umieścił orła górnośląskiego, takiego samego jak na wieluńskich denarach. Miało by to zaświadczyć o innym statusie jego rządów – nie jako namiestnika króla w latach 1372-1378, a o osobistym władaniu ziemiami Rusi, podobnie jak swymi rodowymi posiadłościami na Śląsku.

Władysław Opolczyk protegował kolonizację Rusi przez niemieckich i śląskich osadników, którzy mogli przywieźć ze sobą wieluńskie denary. Znalezienie tych monet w 2021 r. w Ukrainie na starych szlakach handlowych ze wschodu na zachód może świadczyć o aktywnym włączeniu nowych kupców do spraw handlu towarami wschodnimi, co przynosiło w ówczesnych czasach ogromny zysk.

Słowa kluczowe: Denar wieluński, Władysław Opolczyk, emisja monet we Lwowie w XIV w.

Tomasz Maćkowski (Uniwersytet Gdański)

ORCID: 0000-0002-4795-2346

GDAŃSKIE ODWAŻNIKI DUKATOWE

Na przełomie średniowiecza i nowożytności Gdańsk wyrósł na czołowy ośrodek handlowy w basenie M. Bałtyckiego. Kupcy z całej niemal Europy przywozili nad Motławę towary odmierzane według różnorodnych miar i wag oraz wartościowane w licznych systemach monetarnych, które należało

dostosować do standardów miejscowego rynku. Pozostałością tego są odnajdywane współcześnie różnego typu odważniki, w tym bardzo liczne odważniki monetarne świadczące o intensyfikacji handlu międzynarodowego nad Motławą w XVI stuleciu. Większość tych znalezisk archeologicznych jest datowana na XVI-XVII w.

Literatura na temat znalezionych w Polsce odważników monetarnych jest ciągle bardzo uboga i niemal wyłącznie skupia się na artefaktach pozyskanych podczas badań archeologicznych przeprowadzonych w Gdańsku. Niemal w ogóle nie ma dotąd publikacji odnośnie funkcjonowania odważników monetarnych wyprodukowanych na ziemiach Rzeczypospolitej. Wiadomo o polskich odważnikach monetarnych z czasów ostatniego króla Stanisława Augusta Poniatowskiego.

Odważniki monetarne mają genezę antyczną i w średniowiecznej Europie Zachodniej pojawiły się w XII-wiecznej Hiszpanii w ślad za kupcami arabskimi. Jednak dopiero upowszechnienie się w drugiej połowie XIII wieku złotego florena wymusiło konieczność weryfikacji właściwej wagi monety. W XIV i XV wieku zaczęły być stosowane odważniki również do innych złotych monet, z których najważniejszą rolę w Prusach zaczęły odgrywać angielski nobel i dukat węgierski. XIV-wieczne odważniki monetarne miały kształt okrągły i najczęściej były wykonane z brązu. Pod koniec XV wieku upowszechnił się czworoboczny kształt odważników monetarnych, a brąz jako materiał wykonania został zastąpiony mosiądzem. Odważniki tego typu zawierają ikonografię skorelowaną z konkretną monetą. W okresie nowożytnym na rewersie zaczęto umieszczać także oznakowania wytwórcy. Zestawy odważników monetarnych wraz z wagą były przewożone przez kupców w specjalnie w tym celu przygotowanych pudełkach. Zestawy odważników miały pomóc kupcom w sprawdzaniu wagi złotych monet różnego sortu.

Emitentem dukatów w XVI w. była mennica gdańska, stąd podejrzenie, że Gdańsk wytwarzał odważniki w celu sprawdzania ich wagi przez kupców. Zwłaszcza, że znane były innego typu odważniki z przełomu XV/XVI w. produkowane w Gdańsku (Fot. 1). Gdańsk nie wybijał wówczas złotych monet. Prawdopodobnie służyły one do przeliczania wartości szelągów gdańskich wybijanych z grzywny chełmińskiej (stąd godło miejskie nawiązujące na czasów krzyżackich) na wartość półgroszy koronnych wybijanych ze stopy krakowskiej. Oficjalny kurs półgrosza wobec szeląga (1,5:1) nie oddawał rzeczywistej wartości monety gdańskiej.

Fot. 1. Odważniki z godłem Gdańska (dwoma krzyżami bez korony) z XV/XVI w.

Przypuszczenie dotyczące gdańskich odważników dukatowych udało się potwierdzić znaleziskami archeologicznymi. Obecnie znane są dwa takie zabytki (Fot. 2)

Fot. 2. Gdański odważnik dukatowy.

Celem artykułu jest:

- a) przedstawienie obu znanych obiektów na tle gdańskiej wytwórczości w tym zakresie
- b) próba określenia ich chronologii na podstawie ikonografii herbu

Słowa kluczowe: Gdańsk, herby, odważniki dukatowe

Микола Тупчієнко (Кропивницький, Україна)

ORCID: 0000-0002-7076-4861

Владислав Шатковський (Кропивницький, Україна)

ORCID: 0000-0002-7713-5312

РОСІЙСЬКА МОНЕТА XVIII СТОЛІТТЯ З ФОРТЕЦІ СВЯТОЇ ЄЛИЗАВЕТИ

RUSSIAN COIN XVIII CENTURY FROM THE FORTRESS OF ST. ELIZABETH

За замовленням Департаменту капітального будівництва та інвестиційної діяльності Кіровоградської обласної державної адміністрації в межах ділянки площею 7x7 м, запроєктованої для встановлення флагштоку Державного прапора України, були проведені охоронні археологічні дослідження. Ділянка розташована в межах внутрішньої території фортеці св. Єлисавети (1754 р.), за 15-20 м У східному напрямку від куртини між бастіонами св. Петра та Св. Олексія (Рис. 1). Своєю повздовжньою віссю ділянка розташована в напрямку: північний схід – південний захід. Форма, квадратна за планом, була майже повністю закрита тротуарною плиткою, окрім вузької смуги з північно-східного боку (покриття – відсів і гравій). Мета розкопок та археологічного нагляду – звільнення даної площі від культурного шару, відкладеного за час функціонування фортеці, починаючи від II половини XVIII ст. до сучасного часу.

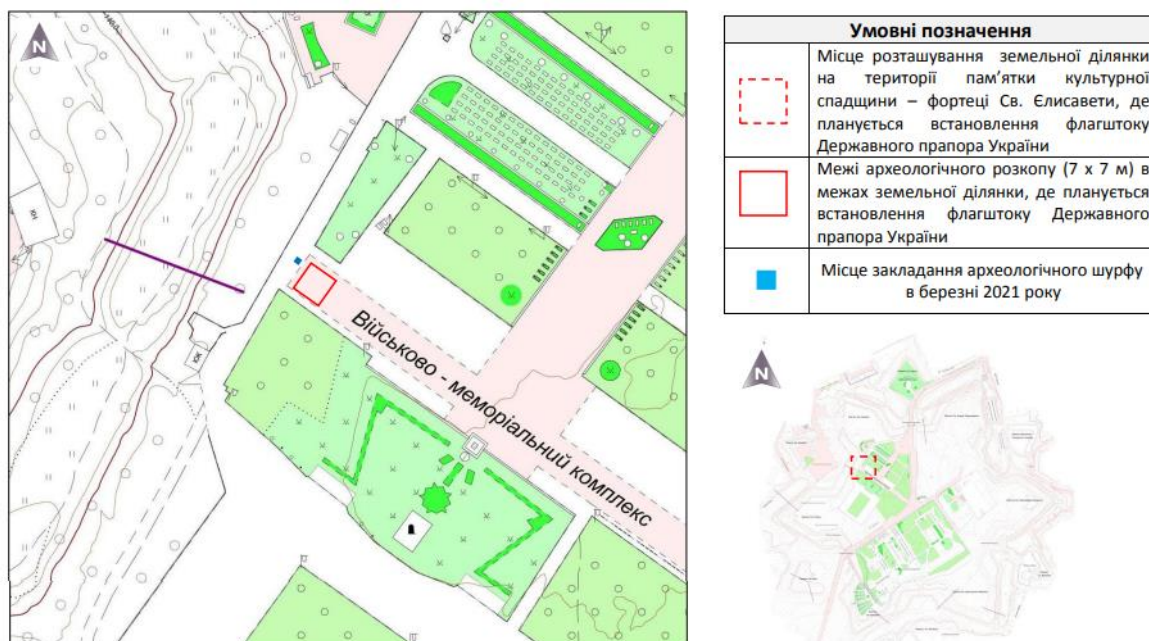

Рис.1

Археологічні дослідження проводилися Кіровоградською охоронною археологічною експедицією ДП НДЦ «ОАСУ» Інституту археології АН України. З метою дотримання норм чинного

пам'ятко-охоронного законодавства в рамках реалізації вищезазначених робіт розкопки проводилися у три етапи.

Перший етап – березень 2021 року. Перед проведенням розвіdkового геологічного буріння в межах проектної ділянки, призначеної для встановлення флагштоку, було закладено шурф (0,8 x 1,0 x 1,0 м), в якому на глибині 0,4-0,65 м було зафіксовано культурний шар кінця XVIII ст. – середини XIX ст.

Другий етап – травень 2021 року. Закладено 15 шурфів розмірами 1x1 м глибиною 1,1 м під буріння для заливки опорних паль (з подальшим археологічним наглядом).

Третій етап – червень 2021 року. Розкопки широкою площею, пошарово в межах визначеної площі. Загальна глибина розкопу – 1,1 – 1,3 м. Під час проведення обох етапів археологічних досліджень, як шурфування, так і розкопок на глибині 0,3 – 0,7 м, зібрано артефакти, які стали джерелом для вивчення історії міста Кропивницького в період другої половини XVIII ст. – XIX ст.

Здобутий матеріал можна поділити на кілька умовних груп:

1. Будівельний матеріал – печина, уламки цегли, глиняної обмазки у кількості 68 фрагментів.

2. Колекція фрагментів керамічного посуду, а саме кружального керамічного посуду другої половини XVIII ст. – XIX ст., загальною кількістю понад 100 фрагментів. Кераміку умовно можна поділити на дві групи: 1) столовий (миски орнаментовані та фаянсові); 2) кухонний (горщики та ін.) посуд.

3. 4 фрагменти виробів зі скла блідо-рожевого та прозоро-зеленкуватого кольорів. Товщина стінок – 0,2–0,4–0,6 см. Представлено денцем штофа, фрагменти, фрагментом скляного кубка (?), невизначеного типу посудин.

4. Вироби з металу. Представлено 6 фрагментами корозійованих видовжених кованих форм (скоби-цвяхи?).

5. Остеологічний матеріал. Представлений винятково кістками тварин – 94 фрагменти. Із них кісток або їхніх фрагментів, які належали ссавцям, – 92. Усі вони представляють домашні види тварин: велика та дрібна рогата худоба. Абсолютна більшість кісткових знахідок належить до кухонних решток. У зв'язку з відсутністю серед матеріалу фрагментів нехарчових кісток (роги, копитні кістки) припускається, що забій тварин відбувався в іншому місці, а на пам'ятку рештки тварин потрапляли уже як харчова продукція. Водночас відсутність серед кухонних решток кісток представників дикої фауни свідчить про забезпечення гарнізону фортеці м'ясом за рахунок винятково місцевого стада свійських тварин, що виключає промисловий характер полювання з цією метою (навіть як допоміжний засіб).

6. До індивідуальних знахідок належать: 1. Розтиральник гранітний, темно-сірого кольору. Має форму зрізаного конуса, у плані округлий. Горизонтальні площини зашліфовані. 2. Монета 1750 року (Рис. 2) була знайдена в північному секторі (квадрат 2В) розкопу на глибині близько 0,6 м від денної поверхні в культурному шарі XVIII ст. Монета – мідна «денга», що була карбована в період правління Єлизавети Петрівни.

Рис.2

Форма монети кругла, діаметр – 2,6 см, вага – 8 г. На аверсі монети спрощено зображений герб Російської імперії першої половини XVIII століття – двоголовий орел з розправленими крилами, на його головах – імператорські корони, над ними – корона більшого розміру. У лапах орел тримає символи влади – скіпетр і державу. На крилах орла зображено 11 пір'їн. На реверсі монети – картуш з рослинним орнаментом навколо і розеткою у вигляді квітки нагорі. Посередині в два рядки зазначено номінал – «денга», нижче – рік карбування – 1750. Позначення номіналу і року карбування розділяє подвійна горизонтальна риска. Карбування дати нечітке. Гурт орнаментований плетінням.

На аверсі, внизу під орлом і ліворуч від нього по краю монети простежується напис: «ЦРЪ ПЕТРЪ», а на реверсі праворуч і нижче від дати напис «ВСЕА», який також розташований по краю монети. Напис на аверсі представляє фрагмент легенди «ЦРЪ ПЕТРЪ АЛЕЗЕИЕВИЧЪ», тоді як на реверсі – це фрагмент напису «САМОДЕРЖЕЦЪ (ПОВЕЛИТЕЛЬ) ВСЕА РОСИИ». Фрагменти легенди, що простежуються на монеті, свідчать, що вона була перекарбована з копійки Петра I, яка

карбувалася впродовж 1704 – 1718 рр. Розміри і вага копійки карбування Петра I (2,7 см, 8,6 г) і «денги» карбування Єлизавети Петрівни, практично, співпадали, що й обумовило перекарбовування.

Рідкісність даної монети полягає в тому, що, як правило, перекарбовувалися монети, які продовжували зберігатися на монетному дворі, наступним монархом. Котляр М. Ф. називає такі роки відповідних перекарбувань: 1729, 1731, 1733, 1734, 1736, 1741, 1743 та ін. [3]. Крім того, перекарбовувалися монети й у зв'язку девальвацією петровської мідної монети. Таке масове перекарбовування петровських копійок на «денгу» відбулося в 1730 р. на початку правління Анни Іоанівни [6]. Надалі такі перекарбування у міру вилучення петровських копійок з обігу мали спорадичний характер. Прикладом подібного перекарбовування слугує екземпляр, виявлений у фортеці у 2021 р. У цьому випадку перекарбовування було відтерміноване на 25 р. і здійснене після зміни трьох монархів, що передували правлінню Єлизавети Петрівни. Стан монети – потертість, нечіткість штампу перекарбування, дозволяє стверджувати, що монета була вилучена з обігу перед перекарбовуванням. Водночас, подібні перекарбовування свідчать про тривалість процесу девальвації російської мідної монети, який було зупинено лише у 60-х роках. Цікаво, що під час розкопок бастиону св. Петра була виявлена мідна монета – 3 копійки 1735 р. [4,5]. Час випуску обох монет передував часу заснування фортеці св. Єлисавети (1754 р.), що черговий раз свідчить про відсутність прямої залежності між часом датування виявлених під час досліджень монет і часом заснування самої фортеці.

Таким чином, виявлені під час археологічних розкопок артефакти підтверджують історичні дані, що територія фортеці активно використовувалась у II половині XVIII століття – на початку XIX століття за своїм функціональним призначенням. Водночас обидві мідні монети, виявлені у фортеці св. Єлисавети, належать до випадково втрачених, адже кількість монет не є репрезентативною. Не зважаючи на те, що археологічні дослідження на території фортеці проводилися в дуже обмежених масштабах, проте вони відображають реальність грошового забезпечення російського гарнізону російською монетою. Грошовий обіг на території Задніпровських місць Гетьманщини, а на час спорудження фортеці св. Єлисавети – території Нової Сербії, дає дещо іншу картину. На цій території на середину XVIII ст. в обігу залишалися ще монети Речі Посполитої та інших європейських держав з тенденцією їх поступового витіснення російською монетою [1,2, 3, 7].

Література:

1. Бутко А.О. Нумізматична колекція Світловодського міського краєзнавчого музею як джерело вивчення історії грошового обігу «Задніпрських місць» Гетьманщини // Тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки», 21-22 червня, 2018 р. Меджибіж – Переяслав-Хмельницький – Кропивницький – Київ, 2018. С. 103–106.

2. Бутко А.О. Товарно-грошові відносини та грошовий обіг на Задніпровській території Гетьманщини. Forum numizmatyczne. Studia i materiały. Pod redakcją naukową Krzysztofa Filipowa. No 5. Białystok 2021. S. 95-105.

3. Котляр М.Ф. Нарис історії обігу й лічби монет на Україні XIV- XVIII ст.. Київ. 1981. 240 с.

4. Тупчієнко М.П. Проблеми музеєфікації фортеці св. Єлисавети та створення історико-архітектурного музею-заповідника історичного центру м. Кіровограда. // Проблеми вивчення історії міста Кіровограда. (до 240-річчя заснування міста). Доповіді ювілейної конференції. Вересень 1994 р. – Кіровоград, 1994, 48-53 с.

5. Тупчієнко М.П. Проблеми вивчення історії фортеці св. Єлисавети та перспективи її музеєфікації. // “Наш край у ХУІІІ ст.” Матеріали обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. Вересень 2002р. – Кіровоград, 2003, С.52-65.

6. Узденников В.В. Монеты России 1700-917. 4-е изд. Москва. 2011 г.

7. Orlyk M. On the history of money circulation in the territory of New Serbia and Elisavetgrad province (1750-1780S, XVIII century). Pieniadz i systemy monetarne wspolne dziedzictwo Europy. Studia I Materialy. Augustow Warszawa, 2012., 247–249.

Juliusz Bieniasz (Polskie Towarzystwo Numizmatyczne – Oddział w Warszawie)

ORCID: 0000-0002-2152-7819

„WTÓRNE ZASTOSOWANIE ROSYJSKICH PAPIERÓW PROCENTOWYCH DO OBIEGU PIENIĘŻNEGO NA PRZYKŁADZIE 4% RENTY PAŃSTWOWEJ”

Według definicji rosyjskiej wersji Brokhausa – „ Renta państwowa to rodzaj pożyczki państwowej, według której państwo przyjmuje na siebie zobowiązanie wypłaty określonego dochodu z powierzonego kapitału, raz w roku lub w terminach krótszych, bez zobowiązania się do zwrotu powierzonego kapitału kiedykolwiek. W ten sposób oddała prawo kredytodawcy do otrzymania zwrotu powierzonego kapitału w określonym terminie, jednak państwo zachowuje dla siebie prawo do wykupu swojego długu rentowego za pośrednictwem kolejnych emisji lub poprzez wykup zaświadczeń dłużnych na rynku giełdowym i posługuje się tym prawem w celu zmniejszenia swojego zadłużenia lub konwersji długu rentowego.” Oprócz wymienionych w definicji cech ogólnych renta, ze względu na swoją wysoką wartość ogólną, odgrywała istotną rolę w stabilizacji kursowej obiegającego w Imperium Rosyjskim rubla.

4% renta państwowa nie była obligacją rządową, stąd przyjęto dla niej określenie „zaświadczenie - свидетельство”, które dokładnie i precyzyjnie definiowało jej funkcję na rynku papierów wartościowych.

Początki papierów typu rentowego sięgają okresu panowania Aleksandra II. Wtedy to na rynku kapitałowym pojawiły się tzw. bilety „wieczne” lub „nieprzerwanie dochodowe”.

Pierwszą z nich była emisja „4% biletów nieprzerwanie dochodowych” zgodnie z ukazem nr 34243 z 13 marca 1859 roku. Kapitał pożyczki wynosił 154,1 miliona rubli. Pożyczkę wyemitowano w biletach o nominale 250,500,1000,5000 i 10000 rubli.

Świadectwem materialnym z tego okresu są zachowane do naszych czasów bilety, na których oznaczono, przez nałożenie stempla, zrealizowaną wypłatę procentów z datą roczną 1916 r.

Kolejne reformy systemu finansów Imperium Rosyjskiego doprowadziły do przygotowania i wprowadzenia systemu złotego w latach 1895 – 1897. Jednym z jego filarów była 4% renta państwowa wprowadzona Ukazem nr 10503 z 8 kwietnia 1894 roku. Pozwalała ona na konwersję długu państwowego i jego ujednoczenie, co w konsekwencji, jak wcześniej wspominałem, miało być czynnikiem stabilizującym kurs rubla. Zgodnie z ukazem istniały dwa typy zaświadczeń – imienne i na okaziciela. Zaświadczenia emitowano w odcinkach o wartości 100, 200, 500, 1000, 5000 i 25000 rubli. Każda seria posiadała ogólną wartość 10 milionów rubli, przy czym liczby zaświadczeń o określonym nominale zależały od przewidywanego przez emitenta wykorzystania i były różne dla różnych serii.

Kolejne ukazy nr 12086, 15116 z 1895 i 1898 roku pozwoliły na włączenie zaświadczeń renty i ich kuponów do powszechnego obiegu, nadając im funkcję biletów kredytowych, a ukaz nr 19315 z 1900 nadał zaświadczeniom status międzynarodowy. Stworzył on możliwość inwestowania obcokrajowcom w rosyjski rynek rentowy. W latach 1913 – 1914 przeprowadzono generalną wymianę 4% zaświadczeń renty państwowej serii 1 – 270 na zaświadczenia nowego typu - „wąskie zaświadczenia” - z terminem ostatniego kuponu wyznaczonym na 1 grudnia 1924.

4% zaświadczenia renty państwowej były anulowane od 1 grudnia 1917 roku dekretem Centralnego Komitetu Wykonawczego Rady Delegatów Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich „O anulowaniu pożyczek państwowych” z 21 stycznia 1918 roku o numerze 353. W ten sposób zakończył się okres funkcjonowania renty na ogólnorosyjskim rynku kapitałowym.

Lokalne władze w różnych regionach Rosji wykorzystywały wtórnie kupony od pożyczek państwowych lub blankiety pożyczek bez kuponów do obiegu w latach 1918 – 1919. Interesujące nas 4% zaświadczenia renty państwowej wprowadziły jako zastępcze środki płatnicze władze Rejonu Przykamskiego w 1918 roku. Nadzwyczajny Pełnomocnik Rejonu Przykamskiego N. Jewsiejew zlecił przygotowanie emisji w oparciu o obligacje 5,5% krótkoterminowej pożyczki wojennej i 4% zaświadczenia renty państwowej. Obligacje i zaświadczenia renty bez kuponów miały perforowany napis „256 ЧУПР” i stempel o treści „Posiada prawo obiegu na równi z państwowymi biletami kredytowymi według wartości nominalnej przy nałożeniu prawdziwego stempla i perforowanego znaku”.

Władze związane z Dyrektoriatem Samarskim oraz podporządkowane admirałowi Kołczakowi w oddziałach Banku Państwa w Samarze i Tomsku zastosowały podobne rozwiązanie. Perforowano numer oddziału Banku Państwa 54 (Orenburg), 71 (Samara), 91 (Uralsk), 92 (Ufa) oraz 88 (Tomsk) i

stemplowano stemplem o treści: „Posiada prawo obiegu na równi z państwowymi biletami kredytowymi według wartości nominalnej przy nałożeniu prawdziwego stempla i perforowanego znaku” i dalej Samarski lub Tomski oddział Banku Państwa Zarządzający Iwan Chidowski lub inny podpis.

Według szacunków Władimira Kozłowa zamieszczonych w „Pieniądze i ludzie – obieg pieniężny w rejonie Uralu” dla tomskiego oddziału Banku Państwa, dzienny nakład zaświadczeń, które trzeba było przeperforować, przestemplować, podpisać, przeliczyć, zarejestrować, sprawdzić i przygotować do wysyłki, wynosił około 10 tysięcy sztuk. Miesięczna efektywność emisji wynosiła około 30 milionów rubli.

Zaświadczenia rentowe o nominale 100 rubli z Rejonu Przykamskiego w wielu publikacjach nie są opisane, ale są znane autorowi, te z rejonu Tomska o nominatach 100, 200, 500, 1000 i 5000 rubli można traktować jako średnio rzadkie. Pozostałe z rejonu Samary ze stemplami, ale bez perforacji, są znane tylko z dokumentów.

Podsumowując losy 4% zaświadczeń renty państwowej mogę stwierdzić, że wspianiale pełniła swoje funkcje rynkowe i stabilizacyjne. Stała się międzynarodowym papierem wartościowym (szczególnie lubianym przez obywateli Francji). Zniszczona przez władze sowieckie miała jeszcze swoje „pięć minut” na obszarach zarządzanych przez „białe rządy” podczas wojny domowej, pełniąc przewidziane ukazem nr 15116 z 1898 roku funkcje już tylko biletu kredytowego o niespotykanych rozmiarach.

Słowa kluczowe: Rosja, renta państwowa, zastępcze środki płatnicze

Joanna Lipinin (Polskie Towarzystwo Numizmatyczne – Oddział w Warszawie)

ORCID: 0000-0002-6969-7446

CHIŃSKIE KONTRMARKI NA MONETACH – W POSZUKIWANIU PRAWDZIWEGO SREBRA

Druga połowa XIX wieku to okres, w którym srebro gwałtownie straciło na wartości w odniesieniu do złota. Próby ustabilizowania srebrnych walut, podjęte przez rządy krajów na całym świecie, w postaci przyjęcia tzw. złotego standardu, nie cieszyły się specjalnym uznaniem w większości krajów azjatyckich. Przyczyn było kilka. Brak jasno określonych granic pomiędzy państwami powodował, że w wielu miejscach władza była sprawowana jedynie nominalnie, a nie de facto. Ponadto niski poziom rozwoju ekonomicznego i związane z tym niskie koszty siły roboczej oraz towarów sprzyjały używaniu srebra jako waluty – jej siła nabywcza była wyższa niż w Europie, transakcje zawierano głównie w gotówce i przy użyciu mniejszych jednostek monetarnych.

Srebro jako kruszec używany w funkcji pieniądza pojawiło się w okresie dynastii Południowej Song (1127-1279), kiedy władze zaczęły używać go przy skupowaniu starego pieniądza papierowego. Ilość sztabek srebra zgromadzonych przez Południowych Songów była tak duża, że polityka monetarna przez kilka następnych stuleci opierała się na użyciu srebra ze względu na wagę. Wiek XVI to czas wchłonięcia przez chiński rynek (zwłaszcza na południu, w obszarach nadmorskich) ogromnych ilości srebra, którym płacono za jedwab i inne dobra. W niektórych regionach srebro wypchnęło miedziane

monety i ludzie płacili srebrem nawet za warzywa, a standardowym wyposażeniem domostw stały się nożyce do cięcia srebra i waga.

Ekspansja państw europejskich i próby zmonopolizowania handlu z Chinami doprowadziły przez około 250 lat do masowego importu monet srebrnych - początkowo z hiszpańskich mennic w Peru i Meksyku. Na monetach z tego okresu, przede wszystkim o nominale 8 reali, spotykamy portrety Filipa V, Ferdynanda VI, Karola III i IV oraz Ferdynanda VII. Wizerunki tych monet spotyka się w chińskich podręcznikach kupieckich dotyczących szacowania wartości srebra zawartego w monecie. Chińczycy chętnie przyjmowali te monety, ponieważ cyfra 8 jest uważana za szczęśliwą w Azji Wschodniej.

Nieuczciwi kupcy europejscy, wykorzystując duże zainteresowanie na terenie Chin 8 realowymi monetami, zwanych potocznie „Karolusami”, zakładali mennice, w których produkowano fałszywe „Karolusy” o znacznie zaniżonej zawartości srebra. Ponieważ zjawisko to przybrało charakter masowy, wśród kupców wykształciła się grupa specjalistów zwanych „shroffami”, którzy sprawnie potrafili szacować zawartość srebra w monecie. Po szacowaniu nabijali puncynką tzw. chopmarks, które gwarantowały autentyczność i próbę srebra w monecie. Od XVIII do XX wieku „shrofferzy” wymieniali pieniądze i byli bankierami w Hong Kongu, Szanghaju oraz w Kantonie.

W okresie późnej dynastii Qing na obszarze cesarstwa, a zwłaszcza na południowym wybrzeżu, w okolicach Hong Kongu, można było spotkać zagraniczne monety - szczególnie meksykańskie i amerykańskie srebrne dolary. Osobną grupę stanowiły tzw. dolary handlowe (trade dollars), wprowadzane sukcesywnie przez państwa handlujące z Chinami. Jako pierwsi zaczęli wykorzystywanie tego rodzaju pieniądza Amerykanie w 1873 roku. Francuzi wprowadzili dolary handlowe w 1885 roku, a Brytyjczycy w 1895 roku. Ponieważ i ten rodzaj pieniądza był fałszowany, niezwykle ważnym stał się proces ich uwierzytelnienia przez „shrofferów”. Dolary te były zawsze ważone i z reguły znaczone znakiem firmowym kupca, co było traktowane jako gwarancja ich autentyczności. Większość z nich była znaczona (sprawdzana pod kątem zawartości srebra) aż do momentu, w którym rozpadały się na kawałki. Na takie działania nie mogli pozwolić sobie bankowi „shrofferzy”. Musieli w krótkim czasie oszacować czy moneta jest autentyczna. Tu pomagała im ogromna wprawa w wysłuchiwanie dźwięku monety położonej na palcu. Potrafili dokonać tą metodą szacunku w ciągu kilku sekund.

Większość z wymienionych monet europejskich i amerykańskich spotykamy z chopmarkami i śladami wielokrotnego sprawdzania próby srebra.

Zdecydowana większość znaków wybijanych na srebrnych monetach była w języku chińskim. Niektóre z nich są znane jako tradycyjne symbole szczęścia, jak np. uczciwość, pomyślność (信[xin]), szczęście 吉[ji]czy talent 才[cai]. Inne stanowią artystyczną kombinację dwóch znaków według wizji autora, jeszcze inne do tej pory nie zostały rozszyfrowane.

Monety z chopmarkami uważane były przez kolekcjonerów za uszkodzone i nie zwracano na nie uwagi, a ceny aukcyjne za monety tego typu były bardzo niskie. Dopiero badania Collina J. Gullberga nad zjawiskiem kontrmarkowania monet w Chinach nadały im odpowiednią rangę - niezwykle interesujących numizmatów.

Słowa kluczowe: Chiny, kontrmarkowanie, srebro, chopmarki, monety hiszpańskie

Zbyšek Šustek (Słowacka Akademia Nauk, Słowackie Towarzystwo Numizmatyczne)

ORCID:0000-0002-2885-9875

KARTKI DLA ŻYDÓW W PROTEKTORACIE CZECH I MORAW I ICH MIEJSCE W SYSTEMIE RACJONOWANIA ŻYWNOŚCI

Racjonowanie żywności wprowadzono w Protektoracie Czech i Moraw ze spóźnieniem przeciwko Rzeszy Niemieckiej, gdzie go wprowadzono krótko przed napadem na Polskę. W protektoracie to zrobiono serię rozporządzeń publikowanych kolejno w Dzienniku ustaw od 18 do 30 września 1939 r. Wszystko robiono w ten sposób, że by proceduralnie wszystko wyglądało absolutnie w porządku. Pierwszym krokiem było 18 września upewnienie Ministerstwa rolnictwa regulować i kontrolować gospodarkę z „niektórymi gatunkami żywności i pokarmu”. W tym upewnieniu definiowano konkretne, o które gatunki żywności chodzi i prawo ministerstwa ich listę uzupełnić.

Drugim krokiem były 30. września dwie rozporządzenia rządu o regulowaniu handlu z bydłem i mięsem, handlu z mlekiem i produktami z mleka, oraz z tłuszczem i jajami. Na ich podstawie powołano do życia komplikowaną organizację Związków producentów, wytwórców dystrybutorów. Kolejno opublikowanym oznajmieniem rządu z 29 września wprowadzono ogólne regule gospodarki z żywnością i karmami. W jego § 2 ogłoszono wprowadzenie kartek i wykazów gospodarstw domowych. W § 8 opisano wydawanie kartek przez urzędy powiatowe pośrednictwem gmin. Kartki pozostawały z części macierzystej z danymi osobistymi konsumenta i kuponów dla zamówienia towarów i ich zakupu. Osoby samowystarczalne w niektórych produktach nie miały prawa na wszystkie kartki lub miały go tylko na ograniczony okres..

W tym samym czasie też konkretyzowano kontyngenty poszczególnych artykułów, które producenci byli powinni dostarczać do punktów zbiorczych po pokryciu swojej potrzeby według limitów postanowionych przez Związek producentów.

Kartki wydawano według potrzeby kalorycznej poszczególnych kategorii obywateli w czterech kategoriach pracy i trzech wieku konsumentów. Rozróżnienie konsumentów według kryteriów rasowych jeszcze nie istniało. Detale wykorzystania i dystrybucji kartek opisano w ogłoszeniu prezesa rządu z 29 września.

Żydzi byli przedmiotem dyskryminacji od samego początku istnienia protektoratu. Gdyż już w końcu marca 1939 im zakazano wykonywać pracować jak adwokaci, w instytucjach publicznych, u sądów, w uczelniach i jak lekarzy dla obywateli aryjskich. Kolejne ograniczenia ich praw wprowadzono często. W marcu 1939 w protektoracie żyło 118 310 żydów, z nich legalnie emigrowało 26 093 osób (1939 – 19 016, 1940 – 6176, 1941 535, 1942 i 1943 tylko 93), nielegalnie około 4000 osób. Na przełomie 1944 i 1945 r. w protektoracie legalnie żyło jeszcze 3030 osób, według innych źródeł 2620. Pierwszy transport do Łodzi uchodzi w październiku 1941, do Terezina przychodzi pierwszy transport 342 mężczyzn 24 listopada 1941

Jeśli chodzi o racjonowanie różnych towarów, to różne ograniczenia prawa do zakupu poszczególnych towarów wprowadzano ze spóźnieniem w stosunku do innych represji, tylko w 1941 r. w sposób następujący:

- według rozporządzenia publikowanego w dzienniku Der neue Tag (Nowy dzień) 3 marca kartki dla Żydów powinny oznaczać literą J – Jude (Żyd),
- według rozporządzenia rządu Protektoratu z 3 marca Żydzi stracili prawo na zezwolenie na łów ryb
- według rozporządzenia rządu Protektoratu z 31 marca Żydzi stracili prawo na zezwolenie łowieckie,
- według oznajmienia Ministerstwa przemysłu, handlu i drobnego przemysłu z marca pozbywali prawa na kartki na odzież z wyjątkiem małżeństw zmieszanych,
- według oznajmienia Dyrekcji policji w Plzni z 30 kwietnia Żydom zakazano jakiegokolwiek zakupów na targu przy ulicy Kolára,
- oznajmienia Ministerstwa rolnictwa z 16. lutego stracili prawo na mięso wieprzowe,
- oznajmienia Ministerstwa rolnictwa z 8. czerwca stracili prawo na zakupy cukru – w przypadku mięsa wieprzowego i cukru to jednak nie jest całkowicie prawda, patrz niżej komentarz kartek 1J i 6J.
- według oznajmienia Ministerstwa rolnictwa z 29 sierpnia stracili prawo do zakupu nasion roślin strączkowych,
- według rozporządzenia Ministerstwa finansów z 1 października Żydów wyłączono ze zakupu produktów tytoniowych,
- oznajmienie Ministerstwa rolnictwa z 23 października zakazało sprzedawać lud dawać komukolwiek i w jakikolwiek sposób Żydom jakiegokolwiek owoce, świeże i konserwowane, ryby, drób, sery, ciastka, dziczyznę,
- według okólnika stolicy Praga z 25 października stracili prawa do zakupu mydła dla golenia oraz dodatku dla mydła dla dzieci do 2 lat wieku już po osiągnięciu 1 roku,
- oznajmienie Ministerstwa rolnictwa z 8 listopada wyłączyło Żydów ze sprzedaży cebule,
- oznajmienie Ministerstwa rolnictwa z 8 listopada wyłączyło Żydów ze zakupu kaprów,
- oznajmienie Ministerstwa rolnictwa z 27 listopada rozszerzyło listę towarów zakazanych dla Żydów o wino i napoje spirytusowe.

Dla Żydów wydawano tylko kartki J1 (żywność), J6 (tłuszcz), J11A (chleb) J14 A/B (chleb dla dzieci pod 18 i nad 18 miesięcy), J 16 (mleko) oraz 23J (ziemniaki). Owe kartki rozliczano na dwie kategorie (1) J dla czystych Żydów i (2) Jp dla zmieszanych małżeństw uprzywilejowanych, to jest według pierwotnej koncepcji Göringa małżeństw Żydówki z chrześcijaninem i dzieckiem ochrzczonym, ale później więcej wszystkich małżeństw zmieszanych. Kartki dla Żydów wydawano od XXI okresu zaopatrzenia (14. 4. – 11. 5. 1941) do końca wojny (74. okres, 9. 4. 12. 5. 1941). Są to dzisiaj dokumenty nadzwyczaj rzadkie, nigdzie nie reprodukowane, drukowane dla tylko cca. 3000 osób.

W tej pracy porównywano dwa egzemplarze ze samego końca wojny – kartkę kumulatywną wydrukowaną na jednym arkuszu i obejmującą kartki J1 na żywność i cukier, J6 na tłuszcz i J11 A na chleb z 73 okresu zaopatrzenia 6. 3. – 1. 4. 1945 r. i kartkę 23 na ziemniaki z 67-76 okresu zaopatrzenia z 18. 9. 1944 – 24. 6. 1945.

Na normalną kartkę J1 można kupić 700 g cukru, 300 g namiastki kawy i 600 g niezdefiniowanych żywności

Na kartkę J6 można kupić 415 g tłuszczu i 160 g tłuszczu lub mięsa wieprzowego niezdefiniowane kupony na masło. Kupony na zamówienie masła odcięte i zrealizowane w sklepie w Zlinie. Oprócz tego kartka ma jeszcze szczegóły kupon niezdefiniowany. Na normalną kartkę 6 było możliwe kupić 140 g masła 160 g smalcu, 200 g mięsa wieprzowego, oraz 250 g innego mięsa.

Na kartkę J 11 A można kupić 7,8 kg chleba, ale już nie mąki (choć jak ekwiwalent wagi 500 g chleba – 375 g mąki) lub pieczywa białego. Na kartkę 11A (dla dorosłych) to było 8,7 kg i z możliwością zamiast 1 kg chleba kupić 0,75 kg mąki.

Na częściowo wykorzystanej kartce 23, wydanej na dziesięć okresów (67 – 76, 8. 9. 1944 – 24. 6. 1945), to jest prawie dziewięć miesięcy, nie ma konkretnej wagi ziemniaków. Dla obywateli aryjskich to było 75 kg na 20 tygodni, to jest 0,54 kg na dzień. Na kartki dla Żydów można oczekiwać, że to będzie mniej, można w podobnym stosunku jak w przypadku chleba około 90%.

Całkowicie można konstatować, że na jednej stronie zaopatrzenie Żydów było o wiele gorsze niż drugich obywateli protektoratu, z niższą wartością odżywczą, ale jeszcze utrzymywali wartość kaloryczną nad granicą głodu. To pośrednio przyznano w §1 rozporządzenia rządu No. 6 z 17 maja 1945, który postanowił, że Niemcy są powinni wrócić kartki na 75 okres zaopatrzenia i zamiast nich otrzymają kartki dla Żydów na ten sam okres i §2, według którego wszyscy Żydom powinno zamiast kartek dla Żydów dać na resztę 75 okresu kartki dla obywateli narodowości czeskiej.

Słowa kluczowe: Żydzi, II Wojna Światowa, kartki żywnościowe, Protektorat Czech i Moraw

Krzysztof Filipow (Uniwersytet w Białymstoku)

ORCID: 0000-0002-0748-4277

MENNICTWO WETTYNÓW: POLSKIE CZY POLSKO-SASKIE?

Panowanie Augusta II w Koronie oraz w Wielkim Księstwie Litewskim to okres marazmu i chaosu w dziedzinie mennictwa i systemu monetarnego, mimo że jako pretendent do tronu Wettyn obiecał uporządkowanie systemu monetarnego Rzeczypospolitej.

Unia personalna, która połączyła Rzeczpospolitą i Saksonię, nie oznaczała unii monetarnej.

Mennictwo Augusta II jako króla polskiego oparte było całkowicie na mennictwie saskim. Na monetach saskich pojawiła się tytulatura królewska i godła Korony i Litwy: Orzeł i Pogoń. Mennica wybijająca monetę polską znajdowała się w Lipsku, gdzie wyemitowano dukaty (1702–1703), półdukaty (1703) oraz orty (1704) z polską tytulaturą, a także szóstaki typu polskiego (1702; 1704 i 1706). Na terenie Rzeczypospolitej emisję pieniądza podjął jedynie Gdańsk; próbowano uruchomić także mennicę w Toruniu.

August II emitował także pieniądz nazywany sasko-polskim, z tytulaturą Wettyna jako elektora saskiego oraz króla polskiego, bądź z herbami saskimi i polskimi.

Napływające na ziemie polskie monety saskie były chętnie przyjmowane ze względu na rozchwiany rynek pieniężny Rzeczypospolitej. Znalazło to wyraz prawny w „Uniwersale ogłaszającym kurrency monet” podskarbiego koronnego Jana Jerzego Przebendowskiego z 2 marca 1717. Uniwersał nie tylko rewidował starą taryfę z 1677, ale porządkował i uzgadniał oba systemy: polski i saski. Z mocy sejmu „niemego” z 1 lutego 1717 nie odnosił się do Wielkiego Księstwa Litewskiego, ogłoszono natomiast wzajemne „Coequatio monetae” (równowartość pieniędzy).

Osobną grupę w mennictwie Augusta II zajmują „numizmaty” dworskie. Okoliczności ich emisji były przeróżne, najczęściej związane z uroczystościami organizowanymi na elektorsko-królewskim dworze.

Najbardziej znany jest wybity w roku 1713 talar upamiętniający ustanowienie Orderu Orła Białego. Charakterystyczne dla dworu saskiego są również klipy strzeleckie z licznych „karuzel” odbywających się w Dreźnie od 1697 do 1728. Słynne wybite w Dreźnie numizmaty z motylem, o nominałach od grosza po talar, nazywane „coselguldenami”, wbrew nazwie nie miały bynajmniej na celu uczczenia metresy monarchy, Anny Konstancji von Brockdorff, hrabiny Cosel: były to zwykłe żetony do gier hazardowych, nawiązujące jedynie do obiegowych guldenów saskich.

Śmierć Augusta II zakończyła okres wprowadzania do obiegu w Rzeczypospolitej Obojga Narodów monet bitych w mennicach saskich i monet sasko-polskich. Mimo zapowiedzi uzdrowienia pieniądza, nie udało się tego Wettynowi dokonać.

Jego syn i następca, August III, zajął się sprawami mennicznymi dopiero po roku 1749, chcąc podreperować finanse Saksonii i Korony, a nade wszystko własne. Reforma była przeprowadzana w trzech fazach. Rozpoczęta w 1749, dotyczyła pieniądza miedzianego i oparta została na mennicach saksońskich. Zarządził ją premier-minister hrabia Heinrich von Brühl, chcąc ratować zrujnowaną finansowo Saksonię. W tym celu uruchomiono w Saksonii szereg mennic produkujących masowo szelągi i od 1752 miedziane grosze. Masowy napływ pieniądza miedzianego z Saksonii do Rzeczypospolitej spotkał się z oporem polskiej szlachty. Ostatecznie w 1755 podskarbi wielki koronny Karol Sedlnicki ogłosił zakończenie bicia monet miedzianych.

Drugą fazę zmian za Augusta III zainaugurowało przyznanie koncesji Johannowi Georgowi Gödecke'owi na uruchomienie mennicy w Lipsku²⁶. Na zamku Pleßienburg rozpoczęto emisję monet ze złota i srebra. Największym osiągnięciem tej fazy reform mennicznych było wybitcie augustdora – polski system monetarny zyskał wówczas nowy nominał złotej monety. W 1753 pojawiła się, po raz pierwszy w mennictwie Rzeczypospolitej, moneta z polskim napisem: *PULTORAK*, także wybita w lipskiej mennicy. Wielka liczba i różnorodność wybijanych nominałów sprawiły jednak, że system pieniężny Rzeczypospolitej stał się niezmiernie skomplikowany.

Pogłębiający się chaos monetarny w Rzeczypospolitej ułatwiał napływ pieniądza z zagranicy. Do obiegu zaczęły masowo wchodzić fałszerstwa monetarne przygotowane przez Fryderyka II: lekkie „dukaty” specjalnie przygotowane do handlu z Rzeczpospolią. Mennice Fryderyka II w Królewcu i Wrocławiu, prowadzone przez Veitela Heine'a Ephraima i Mosesa Fränckela, rozpoczęły dywersję monetarną, zalewając Rzeczpospolitą monetą bitą pod stemplem Augusta III.

Zalew podwartościowego pieniądza niezwykle utrudniał uporządkowanie systemu monetarnego przez Augusta III. Ponieważ Lipsk był okupowany przez wojska pruskie, postanowiono bić pieniądz, wykorzystując mennice w Dreźnie lub Gubinie; alternatywą był warsztat menniczny przy hucie Sayger w Grünthal. Była to ostatnia próba ratowania polskiego mennictwa. Wyemitowano jedynie talary z 1762 i monety próbne. Na nic zdały się rozmowy prowadzone z Radą Miejską Gdańska i Torunia w kwestiach emisji nowych monet Rzeczypospolitej.

Reasumując: w ramach systemu monetarnego Augusta III w latach 1749–1762 wybijano monety w miedzi (szelągi i grosze), srebrze (półtoraki, szóstaki, a także złotówki, dwuzłotówki, półtalary i talary) i - najchętniej przyjmowane w obrocie pieniężnym – w złocie (półdukaty, dukaty, dwudukaty, półaugustd'ory, augustd'ory oraz podwójne augustd'ory).

Od strony artystyczno-formalnej monety (poza wyjątkami, jak *PULTORAK*) miały jednolite ujęcia. Widniały na nich: popiersie ukoronowanego monarchy, charakterystyczna kolistka tarcza herbowa i jednolita legenda.

Obok działających oficjalnie mennic saskich, bijących pieniądz na potrzeby Rzeczypospolitej i Saksonii, istniała prywatna mennica hrabiego Heinricha von Brühla w Lubowli, w dobrach w starostwa spiskiego. Wybijano tam miedziane grosze oraz fałszowane we wrocławskiej mennicy tymfy. Emisję monet przeróżnych nominałów z podobizną Wettyna podjęty za czasów Augusta III także Gdańsk (bilonowe szelągi trojaki, tymfy-orty i szóstaki; sporadycznie – złotówki w srebrze; dukaty), Toruń (szelągi, sporadycznie trojaki i szóstaki) i Elbląg (szelągi, trojaki, szóstaki, tymfy-orty i dwudukaty).

²⁶ Po śmierci Gödecke'a w 1753 zastąpił go Ernst Dietrich Croll. Następnie kontrakt na emisję monet otrzymał bankier z Lipska – Christian Gottlob Frege.

Podobnie jak jego ojciec, August III wybijał w mennicach saskich – pod własnym stemplem jako elektor Fryderyk August II – monety sasko-polskie, używając polskiej tytulatury; były one przeznaczone wyłącznie dla Saksonii. Emitował też najróżniejsze numizmaty okolicznościowe, wszystkie o jednakowych nominacjach: dwugrosz, 2/3 talara i dukat.

Pod koniec panowania August III wprowadził szereg ordynacji mennicznych (1760–1761), które miały naprawić stosunki monetarne Rzeczypospolitej; dotyczyły emisji tymfów, trojaków, szóstaków, szelągów i złotych.

Reformy monetarne Augusta III położyły podwaliny pod uzdrowienie ustroju pieniężnego, które przeprowadził Stanisław August.

Słowa kluczowe: Wettynowie, August II Mocny, August III Sas, mennictwo, Saksonia, Rzeczpospolita Obojga Narodów

Witold Garbaczewski (Muzeum Narodowe w Poznaniu)

ORCID: 0000-0002-2590-8395

MEDALE TARGÓW, WYSTAW GOSPODARCZYCH I NAGRODOWE ZA DOKONANIA W DZIEDZINIE PRZEMYSŁU I ROLNICTWA Z OKRESU II RZECZYPOSPOLITEJ - REKONESANS WSTĘPNY

Medale związane ze sferą gospodarczą należą do nadzwyczaj interesujących artefaktów o charakterze dokumentalnym, w wielu wypadkach także artystycznym. W ostatnich latach pojawiły się publikacje traktujące o tego rodzaju medalach polskich i z Polską związanych z okresu zaborów, brakuje natomiast kompleksowych opracowań odnoszących się do kolejnego etapu dziejowego – dwudziestolecia międzywojennego. Zadaniem niniejszej pracy będzie zwrócenie uwagi na problemy wiążące się z opracowaniem medali targów i wystaw gospodarczych w latach II Rzeczypospolitej. Omówiona zostanie dotychczasowa literatura, podana wstępna propozycja ich klasyfikacji, naszkicowane zostaną również perspektywy badawcze, jakie stwarza tego typu grupa świadectw historycznych. W tekście zaprezentowane zostaną także w wyborze nieznane dotąd w literaturze medale.

Słowa kluczowe: II Rzeczpospolita, wystawy gospodarcze, medale

Barbara Kuklik (Polskie Towarzystwo Numizmatyczne – Oddział w Białymstoku)

ORCID: 0000-0002-3983-7161

Krzysztof Filipow (Uniwersytet w Białymstoku)

ORCID: 0000-0002-0748-4277

ŚLĄSKIE KLEJNODMEDAILLE/MEDALE ŁASKAWOŚCI NA ŚLĄSKU

Wedle autora rosyjskiego Krivcova: „Gnadenpfennig (niem. Gnadenpfennig, dosłownie „Pfennig łaskawości”) to owalny zdobiony medal przedstawiający monarchę. Rozpowszechnił się w XVI-XVII wieku. Został przyznany przez książąt za zasługi specjalne. Gnadenpfennigs są prekursorami orderów. Zwykle były owalne, często zdobione kamieniami szlachetnymi”.²⁷

Wedle autorów niemieckich Helmuta Kahnta i Friedricha Freiherr von Schröttera to: „W swej istocie gnadenpfennigs to Kleinody noszone na łańcuszku na szyi”.²⁸

Zupełnie inaczej uważa Lore Börner. W pracy poświęconej tej tematyce pisał: „Od medalu do klejnotu”.²⁹

Inaczej do tematu odnosi się rosyjski historyk Valerij Durov, który odnosząc się do medali i medalionów w oprawie, nazywa je: „medalami personalnymi”.³⁰ Trzeba jednak mieć na uwadze, że specyfika Cesarstwa Rosyjskiego pozwala datować te medale nawet do XVIII w., w przeciwieństwie do niemieckiego kręgu kulturowego, gdy mamy do czynienia z XVI i XVII stuleciem

Nawet Lexikon z 1750 r. podaje długą opisową definicję.³¹

„Leksykon numizmatyczny” Andrzeja Mikołajczyka zupełnie pomija to zagadnienie.³²

Nie znajdziemy też definicji w tłumaczonym na rosyjski, niemieckim „Słowniku Numizmatycznym”.³³

Przyjmujemy więc, że Gnadenpfennig (dosłownie „Pfennig łaskawości”) to owalny zdobiony medal przedstawiający monarchę. Rozpowszechnił się w XVI-XVII wieku. Był on przyznawany przez książąt za zasługi specjalne. Charakterystyczne jest, że najbardziej rozpowszechniony był w niemieckim kręgu kulturowym. W licznych księstwach krajach Świętym Cesarstwie Rzymskim (Rzeszy Niemieckiej). Jednak owe oprawione medale spotykamy także w Rzeczypospolitej i krajach ościennych związanych z Koroną Polską: Kurlandia i Pomorze, a także Prusy Królewskie. Jej ślady są także widoczne w Cesarstwie Rosyjskim.

²⁷ В. Д., Кривцов Гнаденпфенниг, ”Аверс” 2005, nr 7, s. 92.

²⁸ Kahnt Helmut. Das große Münzlexicon von A bis Z, 1. Auflage, Regenstau: Battenberg Verlag, 2005, s. 160; Schrötter, Friedrich Freiherr von., Wörterbuch der Münzkunde, Zweite, unveränderte Auflage, J. Guttenberg Verlagsbuchhandlung, Berlin 1970, s.227.

²⁹ B. Lohe Deutsche Medaillenkleinode des 16. Und 17. Jahrhunderts, s. 8.

³⁰ V. Durov, Russian and Soviet Award Medals, Moskwa 1977, s. 15.

³¹ Podają za: Jacob i Wilhelm Grimm, Deutsches Wörterbuch, 4 Bd, I Abt., 5 Teil, Leipzig, s. 574.

³² A. Mikołajczyk, Leksykon numizmatyczny, Łódź 1994.

³³ H. Fengler, G. Gierow, W. Unger, Transpress Lexikon. Numismatik, Berlin 1976.

Znany zapisy mówiące, że Zygmunt III Waza, osobiście wykonywał „bardzo sposobnie wizerunki własne na kamieniach drogich rżnięte, które zawieszono na kosztownych łańcuchach złotych, także jego roboty, rozdawał znakomitym, a dobrze zasłużonym w kraju mężom”.³⁴

Najbardziej znany jest portret zawierający Gnadenpfennigi, Albrechta Hohenzollerna (1490-1568) księcia Prus i lennika Polski, znajdujący się w Muzeum Warmii i Mazur. Znany przede wszystkim z interpretacji medali zawieszonych na szyi księcia.³⁵

Książę Albrecht zgodnie z ówczesną modą przedstawiony jest w stroju nawiązującym do hiszpańskiego. To co nas najbardziej interesuje to zawieszenie na szyi sznura czerwonych korali. Na którym znajdujemy trzy złote klamry, a na trzech złotych łańcuchach pięć złotych medali (monet?) w oprawie. Łatwo jest się domyśleć, że mamy do czynienia z „medaillenkleinode”. Jeden przypisywany jest Fryderykowi brandenburskiemu, ojcu Albrechta. Kolejny przypisać należy, ze względu na inskrypcje częściowo czytelną, Janowi III z rodu Wazów, królowi szwedzkiemu. Czwarty jest z wyobrażeniem Zygmunta Augusta. Ostatni zawieszony na długim złotym łańcuchu jest największy i wyobraża prawdopodobnie Zygmunta Starego.³⁶

Innym cennym wyobrażeniem ikonograficznym z „medaillenkleinode” będzie niewątpliwie będzie obraz nieznanego autora przedstawiający Franciszka, starosty bytowskiego, biskupa kamieńskiego i księcia szczecińskiego leżącego na katafalku. Widocznym elementem są trzy „medaillenkleinode” widoczne na piersi leżącego na katafalku. Trzy medaliony, bogato oprawione, podwieszono do kilku złotych łańcuchów. Medaliony uwidaczniają postacie w oddane w emalii. Nie są one medalami w oprawie tylko specjalnie wykonanymi „klejnotami”.³⁷

„Medaillenkleinode” przeznaczone były jako pamiątka i cenny prezent. Zostały one wytworzone przez nadwornych jubilerów i złotników i starannie wybite w postaci medalu lub monety. Nawiązywały do włoskiego renesansu i miały symbolizować pewność siebie książąt, którzy często pragnęli szybko objąć tron i opierały się na antycznych wzorcach. Tak więc szybko nastąpiła ich recepcja również w Niemczech od czasów cesarza Maksymiliana. Owe Gnadenpfennigi zaczęto nadawać przy specjalnych okazjach - na przykład za nagrody w konkursach strzeleckich, chrzciny, wesela, zgonu, ceremonie religijne lub inne okazje, jako pamiątki, często z wielokrotnym nominatem monety złotej będącej w obiegu.

Zawieszono na łańcuchach medale suwerenów, oprawione w nierzadko emaliowane i kameryzowane złoto, wręczane jako specjalne wyróżnienie, antycypowały lub zastępowały

³⁴ Cyt. za: M. Gumowski, Wileńska szkoła medaljerska w XVI i XVII wieku, „Ateneum Wileńskie”, t. 6, Wilno 1929.

³⁵ K. Wróblewska, Dwa portrety pierwszych pruskich lenników Polski, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, nr 4, 1975, s. 439-450.

³⁶ Ibidem, s. 444-446.

³⁷ https://pl.wikipedia.org/wiki/Franciszek_szczeci%C5%84ski [dostęp: 19.06.2021].

odznaczenia monarsze. Najczęściej uznaje się, iż ten typ tzw. medali nagrodowych lub podarunkowych rozpowszechnił się w siódmej dekadzie XVI wieku w Tyrolu i Bawarii.

Percepcja „Medaillenkleinode” we wschodnim kręgu kulturowym

„Medaillenkleinode” nie było domeną wyłączną niemieckiego kręgu kulturowego. Ta forma nagradzania znana była już w Księstwie Moskiewskim i Carstwie Rosyjskim jeszcze przed wprowadzeniem przez carów orderów nadawanych przez władcę za przeróżne zasługi.³⁸

Nadawanie tej specyficznej formy wyróżnień rozpoczęto już za panowania cara Iwana Groźnego. Pierwotnie miały one formę złotych medali. Z czasem nagrody w postaci złotych medali ujęto w oprawę z pereł i kamieni szlachetnych. Stanowiły więc swoiste „medale łaskawości”.

Jeden z takich otrzymał Jermak (Timofiejewicz) ataman kozacki, historyczny zdobywca Syberii dla państwa moskiewskiego. Oprawiony w pereł i szmaragdy „medal łaskawości” nadany mu przez cara Iwana Groźnego uwieczniony jest na obrazie anonimowego autora z XVIII w.³⁹

Szczególnie popularne nadawanie „medali łaskawości” związane jest z kampaniami wojennymi prowadzonymi przez carów rosyjskich. Szczególnie rozpowszechniono je za kampanie kozackie na Ukrainie i za zdobywanie Krymu przez wojska kozackie. Car nagradzał atamanów i podległych im dowódców „złotymi medalami” o różnorodnej wartości, przeważnie od 12 do 4 „złotych”. Decydowała waga medalu i jego wartość ekonomiczna.

W sytuacjach wyjątkowych ów „złoty medal” był w oprawie jubilerskiej i stawał się „medalem łaskawości” od panującego monarchy. W Carstwie Rosyjskim miał miano „złotem suwerena”. Tak było po 2. wyprawie na Krym, który znajdował się w rękach tureckich. Książę Wasilij Golicyn, mimo fiaska wyprawy wojsk rosyjsko-kozackich, którymi dowodził otrzymał nagrodę 100 „złotych” z rąk regentki Zofii.

Przybrała ona formę „medalu łaskawości” oprawionego w złotym kręgu ze szmaragdami i rubinami. Noszony on był na łańcuchu na piersi odznaczonego ks. Wasilija Golicyna. Został on z nim sportretowany. Na portrecie V.V. Golicyn ukazany jest z podpisanym, przy jego aktywnym udziale tekstem „wiecznego pokoju” między Rosją a Rzeczpospolitą, a na piersi „złotem suwerena” – nagrodą wojskową otrzymaną za dowodzenie kampanią 1687 przeciwko Chanatowi Krymskiemu.⁴⁰

Kolejni carowie Rosji wynagradzali poddanych „złotem” co uwidocznione jest na portretach z epoki. Szczególnymi względami cieszyli się wojskowi – atamani Kozaków Zaporozkich. Jednym z imiennych „złota suwerena” jest medal koszowego Piotra (Petro) Kalniszewskiego. Kalniszewski był

³⁸ V. Durov, Ruskije nagrody XVIII-naczala XX v., Moskva 1997, s. 9-10.

³⁹ V. Durov, Russian and Soviet Award Medals, Moskwa 1977, s. 15. „Medal łaskawości” przechowywany jest w Państwowym Muzeum Historycznym im. Lenina w Moskwie.

⁴⁰ V. Durov, Ruskije nagrody XVIII-naczala XX v., Moskva 1997, s. 10. Obraz nieznanego autora przechowywany jest w Państwowym Muzeum Historycznym w Moskwie.

ostatnim atamanem koszowym Siczy Zaporoskiej. Przewrotność historii sprawiła, iż imienny „medal łaskawości” otrzymał z rąk carycy Katarzyny Wielkiej. I ta sama caryca uwięziła go w klasztornej celi.⁴¹

Innego atamana Matwieja Płatowa, atamana dońskich wojsk kozackich, także sportretowano z „medalem łaskawości”. Wśród obdarzonych wyróżnieniem carskim, oprócz wojskowych znajdowali się również cywile. Jednym z nich, uwiecznionym z „złotem suwerena” był mieszczanin, rosyjski wynalazca-mechanik Iwan Kubilin – nazywany „niżnonowogrodzkim Archimedesem”.⁴²

W Cesarstwie Rosyjskim mimo ustanowienia orderów jeszcze do panowania Aleksandra I kultywowano nagradzanie podwładnych „medalami łaskawości”.

Śląskie "Gnadenpenning" / "Medaillenkleinode"

Tak jak w Rzeszy Niemieckiej, poszczególnych księstwach i hrabstwach, nie wyłączając arcybiskupstw, tak i na Śląsku rozpowszechnione zostały „medale łaskawości”.

Biorąc pod uwagę różnorodność występowania tych artefaktów można byłoby podzielić je na kilka grup. Uzależnione one są metodą wykonania, charakterem i specyfiką dostępności. Mamy w tym wypadku do czynienia ze złotymi medalami oraz złotymi dukatami i ich wielokrotnościami.

Wyodrębniono więc trzy grupy (a w zasadzie cztery), które można zakwalifikować jako "Gnadenpenning" / "Medaillenkleinode". Ostatecznie miały one zastępować ordery domowe książąt śląskich. Stało się tak w jednym przypadku gdzie zamiast „medalu łaskawości” utworzono formę zakonu i wprowadzono order domowy.⁴³

Słowa kluczowe: "Gnadenpenning", "Medaillenkleinode", medale łaskawości, Rzesza Niemiecka, Śląsk, Rosja

Синчук Иван (Беларусь)

ORCID 0000-0002-4272-4117

Об одной позиции неизданного российского каталога нумизматической литературы

⁴¹ W 1775 r., po zrujnowaniu Siczy przez wojska rosyjskie pod dowództwem Piotra Tekeliego, w wieku 85 lat został ataman uwięziony na [Sołowkach](#). W zimnej klasztornej celi o wymiarach 2 m na 1 m spędził 26 lat. Na świeże powietrze wypuszczano go trzy razy w roku z okazji świąt. Uwolniony został przez cara Aleksandra I w 1801 r., kiedy miał już 110 lat! Wtedy już niewidomy, nie zdecydował się wrócić do rodziny i zmarł w klasztorze dwa lata później. [Енциклопедія українознавства](#), Lwów 1993, t. 3, s. 926.

⁴² V. Durov, Russian and Soviet Award Medals, Moskwa 1977, s. 15.

⁴³ To Order Złotego Jelenia Jerzego IV Wilhelma ks. Legnicy, Brzegu i Wołowa.

Российский нумизмат Сергей Иванович Чижов (1870-1921) оставил в картотеке нумизматических изданий загадочную запись:

«Любомирский Г. Л. – См.: *Таблицы польских медалей и монет, изд. без подписи автора».

Эта короткая запись потребовала пространных изысканий для ее пояснения. Суть сводилась к вопросу: «Альбом» Бентковского или «Рисунки» Прозоровского описаны С.И. Чижовым?

Если бы не упоминание на библиографической карточке имени Г.Л. Любомирского, то «Рисунки» Д.И. Прозоровского можно было бы пытаться рассматривать как описанное С.И. Чижовым издание.

Набор клише был, однако, использован раньше, еще до восстания 1830 г. В настоящее время известны четыре уцелевших комплекта оттисков, сделанных Ф. Бентковским в Варшаве в типографии Кароля Фридерика Минтера (Karol Fryderyk Minter) в количестве около 30 штук⁴⁴. По сути они являлись приложением к каталогу Ф. Бентковского, оттиски были снабжены Бентковским карандашными номерами по его каталогу 1830 г. и расположены владельцами в порядке списка медалей его издания (в таком порядке они собирались в альбомы; владельцы сами подклеивали их на листы бумаги). Комплекты оттисков в конце 1833 г. предлагались Ф. Бентковским по цене 2 дуката⁴⁵. Надо полагать, что именно необходимостью тайного получения Ф. Бентковским оттисков с «контрибуционных» матриц объясняется их необъяснимое отсутствие в библиотеке и столь же необъяснимое появление по требованию российской комиссии, о котором отрапортовал, не вдаваясь в подробности, секретарь Общества Л. Голембёвский.

Стоит вспомнить, что «Рисунки» Д.И. Прозоровского 1872 г., кроме выполненных техникой глубокой печати гравюр медалей, включали в себя еще и 33 тематических офорта на 18 листах иллюстраций к «Историческим песням» Ю.У. Немцевича (J.U. Niemcewicz «Śpiewy historyczne», 1816) и оттиск матрицы диплома Общества, что препятствует отнесению библиографической записи С.И. Чижова («Таблицы польских медалей и монет») к этому изданию. Надо полагать, что С.И. Чижов столкнулся с одним из комплектов польских оттисков

⁴⁴ Podniewska K. Trzy komplety «Rycin medali polskich» odbitych z blach Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie przechowywane w zbiorach graficznych Muzeum Narodowego w Krakowie // Wiadomości Numizmatyczne, R. LX. 2016, Z. 1–2 (201–202). S. 63–88; Podniewska K. Pięć albumów z rycinami medali polskich do dzieła «Historia polska medalami zaświadczone i objaśnione» biskupa Jana Chrzyciela Albertrandego // Res Gestae. Czasopismo Historyczne, 2016. № 3. S. 69–95; Podniewska K., Wilkosz J. Ilustrowanie monet, medali i pieczęci polskich w graficznych technikach szlachtetnych w XIX wieku. Część 1. Początki polskiej ilustracji numizmatycznej, działalność Kajetana W. Kielisińskiego, Antoniego Oleszczyńskiego i Joachima Lelewela // Wiadomości Numizmatyczne, R. LXII. 2018. Z. 1–2 (205–206). S. 35–59; Podniewska K. «... By dzieło to godnym się stało wspomnień głośnego niegdyś po świecie narodu» – jeszcze kilka słów na temat dzieła «Historia polska medalami zaświadczone i objaśnione» Jana Chrzyciela Albertrandego // Wiadomości Numizmatyczne, R. LXII. 2018. Z. 1–2 (205–206). S. 307–321.

⁴⁵ Czerski M., Maciaszek J. Historia warszawskiego ruchu numizmatycznego 1845–1995. Warszawa, 1995. S. 8; Podniewska K. Trzy komplety «Rycin medali polskich» odbitych z blach Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie przechowywane w zbiorach graficznych Muzeum Narodowego w Krakowie // Wiadomości Numizmatyczne, R. LX. 2016, Z. 1–2 (201–202). S. 75; Podniewska K. Pięć albumów z rycinami medali polskich do dzieła «Historia polska medalami zaświadczone i objaśnione» biskupa Jana Chrzyciela Albertrandego // Res Gestae. Czasopismo Historyczne, 2016. № 3. S. 79.

изображений медалей 1832 г. Ф. Бентковского с владельческой пометкой, которая связывала их с Г.Л. Любомирским. Если бы он завел каталожную карточку на основании библиографии А.Рышарда, то следовало бы ожидать также упоминания либо Ф. Бентковского либо И.К. Альбертранди. Оба издания библиографии А.Рышарда 1882 г. и 1894 г. связывают эти оттиски с князем Любомирским, но в первом случае считают их иллюстрациями книги Ф. Бентковского, во втором – И.К. Альбертранди. С.И. Чижов не упоминает ни об одном из них, что позволяет предположить получение информации из пометок в неких «Таблицах» без обращения к библиографии А.Рышарда.

Можно предположить, что информация А.Рышарда о Г.Л. Любомирском опосредованно связана с названием «Таблицы польских медалей и монет».

Слово «монеты» не было использовано в российском издании безымянного графического приложения с уклончивым именованим «рисунками» 1872 г. и оно не употреблено в обоих изданиях библиографии А.Рышарда 1882 г. и 1894 г. Но из четырех сохранившихся альбомов Ф. Бентковского один озаглавлен с использованием слова «монета»: «Альбом польских медалей и монет» («Album rycin medali i monet polskich z płyt przygotowanych do dzieła x. Biskupa Jana Albertrandego w latach 1822–28 znajdujących się obecnie w Akademii Sztuk w Petersburgu»)⁴⁶.

Если исключить случайности, то наиболее вероятный претендент на роль искомого издания, описанного на библиографической карточке как «Любомирский Г. Л. – См.: *Таблицы польских медалей и монет, изд. без подписи автора» – один из польских альбомов, собранный владельцем из комплектов оттисков клише медалей Ф. Бентковского 1832 г.

Ключевые слова: Альбертранди, медали, XIX век, медалисты

Даля Грималаускайте (Національний музей Литви)

ORCID: 0000-0002-0808-1613

ВНОВЬ ВЫЯВЛЕННЫЕ БОНЫ ЕВРЕЙСКИХ ОБЩИН КОВЕНСКОЙ ГУБЕРНИИ 1915 ГОДА

Первые упоминания в нумизматической историографии бон еврейских общин Ковенской губернии относятся к 50-м годам 20 в. Появившаяся в 1985 г. информация о тельшайских бумажных денежных знаках в комментариях редакции издания *Biuletyn numizmatyczny* (Nr. 7–8) к статье Й. Кариса-Карецкакса «Pieniądz na Litwie. 1914–1920» (Деньги в Литве 1914–1940) инспирировала отклик польского коллекционера Славомира Ловкиса в 1986 г.

⁴⁶ Stahr M. Gabinet medalów polskich Edwarda Raczyńskiego // *Wiadomości Numizmatyczne*, R. LVIII. 2014. Z. 1-2 (197-198). S. 68; Podnieśńska K. Trzy komplety «Rycin medali polskich» odbitych z blach Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie przechowywane w zbiorach graficznych Muzeum Narodowego w Krakowie // *Wiadomości Numizmatyczne*, R. LX. 2016, Z. 1–2 (201–202). S. 72. Ныне упомянутый альбом хранится в Национальном музее в Познани.

в том же журнале (Nr. 9–12). Он описал шесть тельшяйских бон без обозначенной даты из своей коллекции, опубликовал изображения трех знаков, две нечитаемые подписи и рисунки двух печатей – тельшяйского раввина И. Л. Блоха и Комитета помощи пострадавшим от войны, которыми были помечены деньги («Bony Telsz na Žmudzi odnalezione»). В 1996 г. литовский коллекционер Александрас Кубилас (1928–2021) в статье «Тельшяйские бумажные знаки» (Telšių popieriniai pinigai, *Kolekcija* Nr. 3, 1996, p. 43-45) подробно описал и привел изображения 1, 2, 3, 5, 10, 15 копеек, которые попали ему в руки (номера на знаках идентичны экземплярам из коллекции С. Ловкиса). Знаки он датировал 1918–1919 гг., основываясь на каталоге А. Келлера *Papiergeld des Ersten Weltkriegs* (Berlin, 1957). Он предполагал, что могло быть больше номиналов (20, 25, 50 копеек). Публиковались уже известные две печати – тельшяйского раввина И. Л. Блоха и Комитета помощи пострадавшим от войны, две подписи.

Пять денежных знаков еврейских общин из собрания Национального художественного музея М. К. Чюрлёниса, появление которых так же связано с нехваткой мелкой монеты, были опубликованы в статье автора данного текста в статье «Денежное обращение в Литве в 1914–1922 гг.» (Pieniądz-symbol-władza-wojna-wspólne dziedzictwo Europy: Białoruś–Estonia–Litwa–Łotwa–Polska–Rosja–Rumunia–Słowacja–Ukraina: Studia i materiały, Augustów–Warszawa, 2010, s. 243) и позднее в книге *Pinigai Lietuvoje* (в соавторстве с Э. Ремецасом; Vilnius, 2016, p. 389). Но два денежных знака датируются более поздним периодом – 30-40-ми годами 20 в. (выпущены Кедайняйским и Вилкавишским обществами помощи бедным), а три - г. Жасляй, Радвилишкис, Гаргждай – подробнее не были идентифицированы.

В вышеупомянутой статье 2010 г. о денежном обращении в Литве в 1914–1922 гг., обращая внимание на набор номиналов, характерных для Российской империи, русские надписи, присутствие самых мелких номиналов (1, 2, 3 копейки), так же печати Тельшяйского комитета помощи пострадавшему от военных бедствий населению, мы склонились к датированию данных денежных знаков более ранними годами, т.е. 1915–1916. Вновь выявленные боны еврейских общин подтверждают новую датировку и дополняют новыми экземплярами.

Боны еврейских общин были обнаружены в дневнике из архивного наследия Феликса Милявичюса (Feliksas Milevičius; 1883–1965), общественного, культурного и политического деятеля г. Тельшяй. В тетради с надписью «Užrašai iš pirmo pasaulinio karo, t.y., 1915 m.» (Записи времен Первой мировой войны, т.е. 1915 г.), в котором зафиксированы события с 15 апреля 1915 г. по 16 декабря 1915 г. были вклеено несколько денежных знаков, бывших в обращении в г. Тельшяй и других местностях, которые посетил Ф. Милявичюс.

На 99 странице дневника, в которой продолжение записи от 10 октября о впечатлениях поездки Ф. Милявичюса в г. Плунге (30 км от Тельшай), вклеены и коротко охарактеризованы:

1. Тельшай. 5 копеек. № 21. С круглой печатью Комитета в г. Тельшай Ковенской Губернии помощи населению, пострадавшему от военных бедствий (на оборотной стороне). Типографная печать, бумага, перфорация, нумератор (номер). 33–34,5×54 мм. Исполнение близкое к известному по публикациям 1986 и 1996 гг. знаку в 1 копейку.
2. Тельшай. Аптека О. Л. Гельднера. 5 (копеек). С подписью О. Л. Гельднера (?) и номиналом «пять коп. / 5» на оборотной стороне. Картон, частная овальная фиолетовая печать, нумератор (номинальная цифра), 44×69 мм
3. Плунге (идиш פּלונגן, Plungian). Бейт мидраш (בית-המדרש Veit-haMidrash – еврейский учебный зал в синагоге или ешиве, еще – «Дом обучения»). 3 к(опейки) (אָר). Картон, красные печатные надписи, 26–25×46,5 мм. (за идентификацию благодарю исследователя и коллекционера Йосефа Саара (Израиль).

На всех боках рукой Ф. Милявичюса написана дата «1915».

Еще один тельшайский денежный знак вклеен в дневник 1916 г. На 63 странице – 2 копейки № 452 с круглой печатью Комитета в г. Тельшай Ковенской Губернии помощи населению, пострадавшему от военных бедствий и нечитаемой подписью на оборотной стороне (зеленая бумага, 29,6×54,5 мм), знак идентичный экземпляру с № 102 из коллекции С. Ловкиса (1986 г.).

Три вновь выявленные боны еврейских общин Ковенской губернии имеют важны для пополнения каталога денежных знаков периода Первой мировой войны. Следует почеркнуть, что локальные денежные знаки в Литве весьма редки, потому замечание, оставленное автором дневника 1915-1916 гг. о том, что люди нуждаются в денежной мелочи и потому «чуть не каждый городок имеет свои «деньги», оставляет надежду на новые находки.

Ключевые слова: Литва, евреи, бумажные деньги, Каунасская губерния, Первая мировая война.

Anatolii Sustrietov (Donetsk National Medical University)

ORCID: 0000-0001-6313-7803

SCIENTIFIC UNDERSTANDING OF THE MONEY REFORM OF E. KANKRIN (1839–1843): CURRENT STATE AND PROSPECTS OF RESEARCH

Abstract

The article covers the scientific achievements of researchers on measures to reform the monetary circulation of the Russian Empire during 1839-1843. One of the first researchers of the reform were O. Shipov and V. Goldman, who positively assessed it. V. Sudeikin emphasized that E. Kankrin until 1836 did not consider the restoration of metal circulation. P. Nikolsky called its main cause "prostonarodnyj lazh". He points to the "evolution" of E. Kankrin's thoughts from the need for minor changes to an understanding of the fundamental changes in money circulation. R. Sementkovsky considers the reform fundamental for the money circulation of the empire. O. Guryev emphasizes that reforms were often carried out contrary to the proposals science. In general, researchers agree on the significant impact of the measures of 1839-1843 on public finances. Among the prospects of scientific research is the issue of the impact and features of the implementation of reforms in the Ukrainian provinces of Dnieper Ukraine. In the Soviet period, researchers consider the reform to have taken place in the context of the old feudal order. During the times of independent Ukraine V. Orlyk points out that the figure of E. Kankrin is idealized in the imperial, Soviet and Russian modern historiography.

Keywords: Money circulation. Dnieper Ukraine, E. Kankrin, historiography, reform of 1839–1843.

Streszczenie

Artykuł zawiera dorobek naukowy badaczy w zakresie reform obiegu monetarnego Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1839-1843. Jednym z pierwszych badaczy reformy byli O. Shipov i V. Goldman, którzy ocenili ją pozytywnie. V. Sudeikin podkreślił, że E. Kankrin do 1836 roku nie rozważał przywrócenia obiegu metalu. P. Nikolsky nazwał jego główną przyczynę „powszechnym kłamstwem”. Wskazuje na „ewolucję” myśli E. Kankrina od potrzeby drobnych zmian do zrozumienia fundamentalnych zmian w obiegu pieniądza. R. Sementkowski uważa reformę za fundamentalną dla obiegu pieniądza w imperium. O. Guryev podkreśla, że reformy były często przeprowadzane wbrew propozycjom E. Kankrina. W okresie sowieckim badacze uważają, że reforma odbyła się w kontekście starego porządku feudalnego. W czasach niepodległej Ukrainy V. Orlyk zwraca uwagę, że postać E. Kankrina jest wyidealizowana w imperialnej, radzieckiej i rosyjskiej nowoczesnej nauce. Generalnie badacze zgadzają się co do istotnego wpływu działań z lat 1839-1843 na finanse publiczne. Wśród perspektyw badań naukowych jest kwestia wpływu i cech wdrażania reform w ukraińskich prowincjach Dniepru Ukraina.

Słowa kluczowe: Obieg pieniądza. Dniepr Ukraina, E. Kankrin, historiografia, reforma 1839–1843.

Крістіна Ягужинська

ORCID: 0000-0002-4158-7958

МОНЕТНА СПРАВА БОСПОРСЬКОГО ЦАРСТВА: ПОПЕРЕДНІЙ АНАЛІЗ ФРАНЦУЗЬКОГО
ДИСКУРСУ
THE COINAGE OF THE BOSPHORUS: A PRELIMINARY APPROACH TO THE ANALYSIS OF THE FRENCH
DISCOURSE

Ім'я П. Бургунда пов'язане із найвідомішою працею ХХст. з історіографічного аналізу західноєвропейських публікацій, присвячених Боспору. На початку першої частини «Вступ до археології Кіммерійського Царства Боспору» П. Бургунд наголошує на ролі швейцарців, особливо - Дюбуа де Монперре у вивченні старожитностей Босфору, видання *Corpus Inscriptionum Regni Bosporani et L'Oeuvre* Виноградова, опубліковані пізніше *Das Bosporanische Reich* Ф.Гайдукевича, давньогрецьких колоністів Чорного моря Д.В.Грамменса і Е.К.Петропулоса.

Незважаючи на величезну кількість матеріалу з радянських публікацій з археології, археологічних звітів, хронік розкопок та археологічні відкриття Мюллера в кіммерійському Босфорі, автор висвітлює обмежену розповсюдженість на Заході радянських видань через ідеологічний фільтр СРСР, що впливало на сутність досліджень [1].

Для вивчення монетної справи Боспору у французькому дискурсі необхідно ретельно аналізувати матеріали від античних авторів до видань спеціалістів різних дисциплін наших днів – соціологів, істориків, економістів тощо.

Часто відомості про нумізматичні дані з Боспорського Царства є частиною опису історії більш великих держав (Рим, Понтійське Царство Мітрідата Євпатора, описи міжконтинентальних торгових шляхів або грошових систем) через пересічне політичне і географічне положення Боспора.

Так, у двотомній монографії початку 20 ст., присвяченій нумізматиці Сходу часів античності і Середньовіччя Ж. де Морган описує монетну систему Боспорського Царства на декількох сторінках. Спираючись на тексти Діона Кассія⁴⁷, автор згадує ще незалежний Боспор в контексті політичних стратегій тогочасних світових імперій. Він зазначає, що народи, які жили південніше від Русі, були майже всі кочівники; вони належали до тих варварських племен, які через кілька століть повинні були проявити себе на Дунаї. Рим не мав іншого способу стримувати стихійно бурхливі племена, ніж підтримати проти них царів Боспору. Дон (Танаїс) був тоді кордоном між Європою і Азією; але ця межа була тільки конвенцією, і представники однієї крові заселяли обидва береги річки.

Монети Боспорських царів знайдено в золоті, електрум, сріблі та бронзі. Електрум дуже мінливий за вмістом золота. Цей натуральний сплав потім поставлявся з Уралу. Боспорське Царство відіграло роль одного з світових торговельних центрів. Протягом багатьох століть Боспор Кіммерійський був важливим транзитним партнером Афін. Греки перевозили двісті тисяч гектолітрів пшениці щорічно, також метали та хутро зі Скіфії.

Таким чином, до злиття з Понтійським царством під управлінням Мітрідата VI Великого, боспорські правителі залишили нам медалі з ілюстраціями і надписами грецьких легенд [2].

Можна зробити висновок, що ще одним каналом джерел для нумізматичних пошуків періоду Боспору до завоювання Мітрідата Євпатора є записи торговців і мандрівників.

Справжніми перлинами у пошуках даних про монетну справу Боспора є мемуари або приватні листування, що зберігаються у приватних колекціях або музеях. Наприклад, листи Полідора

⁴⁷Dion Cassius IX, 8.

Вакуера (XIXст.), викладені в цифровій бібліотеці рідких видань. У своїх листах автор професійно робить припущення щодо датування певних монет різних племен Причорномор'я [3].

Як було зазначено вище, для дослідження монетної справи Боспору необхідно переглядати широкий спектр джерел, присвячених історії імперій часу існування Боспорського Царства. Сьогодні у франкомовному середовищі виходить чимало наукових журналів або колективних видань таких як «UNE KOINE PONTIQUE», в якому зібрані статті, присвячені культурі Понтійського Царства, корінним суспільствам і глобальним імперіям на північному узбережжі Чорного моря. [4]. Таким чином, дані про монетну справу Боспору зустрічаються в працях соціологічно-культурного характеру, що досліджують інші величезні світ-системи як сказав би І. Валлерстайн.

Інтерес західного суспільства і франкомовних вчених до вивчення культури Боспору, зокрема нумізматичних пам'яток, однозначно зростає. Прикладом докладного дослідження є сучасне видання університету Орлеану від 2004р. «Попередній підхід до економіки царства Боспору при Спартакідах: зовнішня торгівля» [5].

Література:

1. Études pontiques. Histoire, historiographie et sites archéologiques du bassin de la mer Noire. – Édité par P. Burgunder – Lausanne : Université, 2012. – 366 p. : bibliogr., 40 pl. h. t. – (Études de Lettres, ISSN : 0014.2026 ; 1-2/2012, 290). URL: <https://revue-etudes-anciennes.fr/etudes-pontiques-histoire-historiographie-et-sites-archeologiques-du-bassin-de-la-mer-noire-edite-par-p-burgunder-lausanne-universite-2012-366-p-bibliogr-40-pl-h-t-etudes-de-l/>

2. Manuel de numismatique orientale de l'antiquité et du moyen age. - J. de Morgan – Paris: Librairie Orientaliste, 1923.-193 p.

URL:

https://fileview.fwdcdn.com/?url=https%3A%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3Ftoken%3D8vGOG7gjGtoBiaNynF8eYAYLJ6riSFJd2Y8P7m1G4bQqXxTImqCfk4PNfuXUnSgO9Th0ASoHv1SArLsm48fuUmKNxjpGAusiZOXLabQ1oA%253ACcwNuLLWPRzACc0h%26r%3D1669291750870&default_mode=view&lang=uk#start=0

3. Numismatique des scythes et des sarmates. – Polydore Vacquier – Paris: Librairie de Firmin-Didot et C, 1881.- 175 p. URL: https://fileview.fwdcdn.com/?url=https%3A%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3Ftoken%3DDamDdk1IHd_H8xwVnwAuj-YYMz8avfvczs1RSGyLMAEAirTvlv2tFhAkaNzBQ-IOSHmVUISS31jNt-CVrX-AG6pppDm5eWWMnwNHXefzcxw%253ADD7Ub8kCifaoWWXv%26r%3D1669292507217&default_mode=view&lang=uk#start=0

4. UNE KOINE PONTIQUE: cites grecques, societies indigenes et empires mondiaux sur le littoral nord de la mer noire (VII s.a.C-III s.p.C.)- Alain Bresson, Askold Ivantchik et Jean-Louis Ferrary – Bordeaux, 2007.- 42p. URL: https://fileview.fwdcdn.com/?url=https%3A%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3Ftoken%3Dg28qVwt-ZcAx29efSOx3sJ1ufPFawtFOdCVpD9TK2B-nl5Ng96dObdJ4g0D87UXEz1EZjSR8kMma3Rmlhyw7jNq2IBNJcKJe74ZG4lo3w%253Auigi-7VkJIWMerdr%26r%3D1669292817134&default_mode=view&lang=uk#start=0

5. APPROCHE PRÉLIMINAIRE DE L'ÉCONOMIE DU ROYAUME DU BOSPHORE SOUS LES SPARTOKIDES : LE COMMERCE EXTÉRIEUR.- Robineau Régis - Université d'Orléans, Année 2004-2005.- 64 p. URL: <https://www.google.com/search?q=ROBINEAU+R%C3%A9gis+Universit%C3%A9+d%27Orl%C3%A9an>

[s+Directeur+de+recherche+%3A+M.+Alain+Davesne+Ann%C3%A9e+2004-2005+MASTER+%C2%AB+HISTOIRE+ECONOMIQUE+ET+MON%C3%89TAIRE+%C2%BB+M%C3%89MOTIVATION+DE+L'ECONOMIE+DU+ROYAUME+DU+BOSPHORE+Sous+les+Spartokides+%3A+LE+COMMERCE+EXT%C3%89RIEUR&og=ROBINEAU+R%C3%A9gis+Universit%C3%A9+d%27Orl%C3%A9ans+Directeur+de+recherche+%3A+M.+Alain+Davesne+Ann%C3%A9e+2004-2005+MASTER+%C2%AB+HISTOIRE+ECONOMIQUE+ET+MON%C3%89TAIRE+%C2%BB+M%C3%89MOTIVATION+DE+L'ECONOMIE+DU+ROYAUME+DU+BOSPHORE+Sous+les+Spartokides+%3A+LE+COMMERCE+EXT%C3%89RIEUR&ags=chrome..69i57.110j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8](https://www.researchgate.net/publication/312110107)

Максим Очкур (Кропивницький, Україна)
ORCID 0000-0002-5081-3136

WESTERN EUROPEAN THALERS IN MONETARY CIRCULATION IN VOLHYNIA IN THE XVI-XVII CENTURIES

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ ТАЛЕРИ У ГРОШОВОМУ ОБІГОВІ ВОЛИНИ У XVI-XVII СТ.

У XVI – XVII ст. Волинь була одним з найбільш економічно розвинених регіонів на українських землях, де було поширене фільваркове виробництво та потужна торгівля. Це спричинило активний грошовий обіг, який потребував велику кількість грошової маси. Переважно вона представлена дрібними номіналами монет тих держав, до яких Волинь належала на той час – Великого князівства Литовського та Польського королівства, що об'єднались у Річ Посполиту.

Оскільки коронне та литовське карбування не забезпечувало повноцінної потреби економіки у монетах, особливо великого номіналу, у грошовому обігу Волині велику роль починають відігравати монети західноєвропейських держав, що також свідчить про прямі та непрямі економічні та торговельні стосунки між Волинню та іноземними державами.

Таким чином, ключова роль у торговельних операціях та великих розрахунках належала саме західноєвропейським талерам. Зазвичай, вони трапляються у скарбах, поодиноких знахідок монет цього номіналу не зафіксовано. Це спричинене тим, що монети великого номіналу – наслідок накопичення надлишкових фінансів, саме у монетах цього номіналу відкладали капітал. Усього західноєвропейські талери були знайдені у 10 скарбах, що були знайдені на Волині і відносяться до грошового обігу XVI–XVII ст.

Ми можемо виділити 5 груп західноєвропейських талерів, зафіксованих в скарбах: I - німецькі, II - нідерландські, III – австрійські, IV – іспанські та V - талери інших західноєвропейських країн.

Талери I групи були знайдені у 4 скарбах. Це талери Саксонії 1579⁴⁸, талер 1588⁴⁹ та Брауншвейгу 1602 року⁵⁰. Також зазначається, що у 1⁵¹ та 2⁵² скарбах міститься велика кількість німецьких талерів, точна кількість яких та атрибуція невідома.

Талери II групи були у 3 скарбах. Це левендальдер 1619⁵³. Як і з талерами I групи, у 1 та 2 скарбі міститься велика кількість нідерландських талерів, також не атрибутованих.

Талери III групи зустрічаються у 5 скарбах. Це талер Матвія 1615 року⁵⁴, 4 талери Матвія 1618 року, по 2 одиниці. У 4⁵⁵ та 5⁵⁶ скарбах тірольський талер Леопольда 1620 року⁵⁷, талер 1627 року⁵⁸ та зальцбурзький талер 1632 року⁵⁹.

Талери IV групи зустрічаються у 4 скарбах. Це іспанський патагон 1623 року⁶⁰, патагон Філіпа IV 1633 року⁶¹ та патагони Філіпа IV 1634 року⁶². У 2 скарбі теж зафіксовані іспанські талери.

Талери V групи зустрічаються у 2 скарбах. Це бельгійський талер 1641 року⁶³ та у 2 скарбі були 2 швейцарські талери міста Берн, а також французькі та іспанські талери. Також можна припустити, що у 1 та 2 скарбі могли бути талери й інших західноєвропейських країн, оскільки їх точний склад та атрибуція невідомі.⁶⁴

Переважна кількість талерів західноєвропейських держав у скарбах підтверджує, що вони відігравали значну роль у грошовому обігові Волині у XVI – XVII ст. Також вони свідчать про прямі та непрямі торговельні зв'язки зі Священною Римською імперією, Нідерландами, Австрією, Іспанією та іншими західноєвропейськими державами.

Список скарбів

⁴⁸ Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. К.: Наук. думка, 1971. С.140

⁴⁹ Шуст Р. Монетні скарби у фондах Волинського краєзнавчого музею / Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1999. Вип.34. С.404.

⁵⁰ Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. К.: Наук. думка, 1971. С.140

⁵¹ Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne, 1910, Краків. №2. С.40.

⁵² Там само, С.14.

⁵³ Шуст Р. Монетні скарби у фондах Волинського краєзнавчого музею / Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1999. Вип.34. С.404.

⁵⁴ Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. К.: Наук. думка, 1971. С.137

⁵⁵ Охріменко Г., Локайчук С., Скляренко Н. Ян Фітцке. Опис нумізматичної збірки. Волинський музей: історія і сучасність. 2019. Вип.6 С. 55-56.

⁵⁶ Там само, С. 70-71.

⁵⁷ Там само, С. 55-56.

⁵⁸ Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. К.: Наук. думка, 1971. С.140

⁵⁹ Там само, С.136

⁶⁰ Охріменко Г., Локайчук С., Скляренко Н. Ян Фітцке. Опис нумізматичної збірки. Волинський музей: історія і сучасність. 2019. Вип.6 С. 54.

⁶¹ Там само, С. 70-71.

⁶² Шуст Р. Монетні скарби у фондах Волинського краєзнавчого музею / Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1999. Вип.34. С.404.

⁶³ Охріменко Г., Локайчук С., Скляренко Н. Ян Фітцке. Опис нумізматичної збірки. Волинський музей: історія і сучасність. 2019. Вип.6 С. 70-71.

⁶⁴ Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne, 1910, Краків. №1. С.14.

1. С. Любанівка Дубенського району Рівненської обл., 1908 рік – у дерев'яній скрині та двох глиняних горщиках знайдено 200 талерів, переважно німецьких та нідерландських.⁶⁵
2. С. Рогізне Дубенського району Рівненської обл., 1909 рік – неподалік від валів замку Рогозинських знайдено горщик із 93 іноземними монетами, з яких 92 талери. В основному це різні німецькі, іспанські, нідерландські, французькі талери, 2 талери – швейцарського Берна, 2 талери з-поміж німецьких були єфімками.⁶⁶
3. С. Підгайці Дубенського району Рівненської обл., 1886 рік – скарб налічував 174 монети, серед яких були талер Саксонії 1579 року, Брауншвейгу 1602 року та австрійський 1627 року⁶⁷.
4. С. Коханівка Кременецького району Тернопільської обл. – скарб містив 48 монет, з них 2 австрійські талери Матвія 1618 року та тірольський талер Леопольда 1620 року.⁶⁸
5. С. Устя Рівненського району Рівненської обл. – у складі скарбу 41 монета, з них 2 австрійські талери Матвія 1618 року, бельгійський талер 1641 року та іспанський талер 1633 року.⁶⁹
6. С. Варковичі Дубенського району Рівненської області, 1908 рік – глиняний горщик із 88 монетами, серед яких зальцбурзький талер 1632 року.⁷⁰
7. С. Людвище Кременецького району Тернопільської обл., 1878 рік – скарб налічував 112 срібних монет, серед яких австрійський талер Матвія 1615 року.⁷¹
8. С. Семаки Луцького району Волинської обл., 1982 рік – скарб із 27 монет, серед них левендальдер провінції Гельдерн 1619 року та саксонський талер Хрiстіана 1588 року⁷².
9. Свт. Олика Луцького району Волинської обл. – 6 монет, серед яких патагони Філіпа IV 1634 року⁷³.
10. С. Чорний Ліс Володимир-Волинського району Волинської обл. – скарб із 162 монет, з них іспанський патагон 1623 року.⁷⁴

Література

1. Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne, 1910, Краків. №2. С.14, 40.
2. Охріменко Г., Локайчук С., Скляренко Н. Ян Фітцке. Опис нумізматичної збірки. Волинський музей: історія і сучасність. 2019. Вип. 6 С. 54-56, 70-71.

⁶⁵ Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne, 1910, Краків. №2. С.40.

⁶⁶ Там само, С.14.

⁶⁷ Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. К.: Наук. думка, 1971. С.140

⁶⁸ Охріменко Г., Локайчук С., Скляренко Н. Ян Фітцке. Опис нумізматичної збірки. Волинський музей: історія і сучасність. 2019. Вип.6 С. 55-56.

⁶⁹ Там само, С. 70-71.

⁷⁰ Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. К.: Наук. думка, 1971. С.136

⁷¹ Там само, С.137

⁷² Шуст Р. Монетні скарби у фондах Волинського краєзнавчого музею / Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1999. Вип.34. С.404.

⁷³ Там само, С.404.

⁷⁴ Охріменко Г., Локайчук С., Скляренко Н. Ян Фітцке. Опис нумізматичної збірки. Волинський музей: історія і сучасність. 2019. Вип.6 С. 54.

3. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. К.: Наук. думка, 1971. С.136-137, 140.
4. Шуст Р. Монетні скарби у фондах Волинського краєзнавчого музею / Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1999. Вип. 34. С. 404.

Євгеній Колесніченко (Кропивницький, Україна)

ORCID 0000-0002-0339-1065

МІНІ-СКАРБ ОЛЬВІЙСЬКИХ ТЕТРАБОЛІВ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ IV СТ. ДО РХ З КИЇВЩИНИ

MINI HOARD OF OLVIAN TETRABOLES OF THE FIRST QUARTER OF THE 4TH CENTURY B.C. FROM KYIV REGION

Дослідники історії обігу монет античних міст-держав Північного Причорномор'я відмічають знахідки таких монет поза основним реалом їхнього обігу як особливо цікаві та цінні для ретельного вивчення і введення до наукового обігу. Знахідки ольвійських, як і інших давньогрецьких монет, відомі в ряді областей України, серед яких не стала винятком і Київщина⁷⁵. Окрім одиничних знахідок на особливу увагу ольвійських монет поза основним ареалом їх обігу заслуговують скарби цих монет. Важливість фіксації та введення нових скарбів в науковий обіг справедливо аргументовано професором Віктором Коцуром⁷⁶. За період незалежності України монетами Ольвії поповнюються фонди музейних установ у Києві⁷⁷.

Так, Олександром та Оленою Колибенками введено в обіг знахідки монет Ольвії на Переяславщині з викладом інформації про знахідки ольвійських монет у процесі археологічних пошуків у 1980-ті роки вздовж берегу р. Трубіж неподалік с. Коржі. Також до наукового обігу введено ольвійський «борисфен», виявлений неподалік с. Нетайлівка та переданий до лабораторії археологічних досліджень при кафедрі історії та культури України Університету Григорія Сковороди в Переяславі. Дослідники вказують, що ще один «борисфен» був виявлений влітку 2014 року під час рятівних археологічних досліджень на території Музею просто неба Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»⁷⁸.

Улітку 2019 року комплекс із 15 мідних оболів Ольвії було виявлено вздовж автошляху між с. Лук'янівка та м. Тарашею у Київській області, монети цього скарбу датовано професорами Маріушом Мільчареком та Василем Орликом періодом кінця IV – першої половини III ст. до РХ⁷⁹. Учені наголошують, що «говорячи про достовірність інформації про знахідку, слід зазначити, що біля села Лук'янівка зареєстровано декілька скіфських поселень різного періоду»⁸⁰.

⁷⁵ Mielczarek M. (1989); Шостопап А.В. (2007); Скорый С., Зимовец Р. (2014); Mielczarek M. & Orlyk V. (2019); Орлик В., Коцур В., Цыганенко Л. (2019); Orlyk V., Orlyk S. (2020); Орлик В. (2020); Орлик В. (2021); Орлик В. (2022) та ін.

⁷⁶ Коцур В. (2017). 15-32.

⁷⁷ Дацюк О. & Бойко-Гагарін А. (2020); Бойко-Гагарін А. (2021).

⁷⁸ Колибенко О. & Колибенко О. (2016). 18-19.

⁷⁹ Mielczarek M. & Orlyk V. (2019). 33-39.

⁸⁰ Ibid. 36ю

Нам стало відомо про випадкове виявлення також двох ольвійських тетроболів першої чверті IV ст. до РХ. у Таращанському районі (Рис. 1). На сьогодні нам достовірно відомо про дві знахідки ольвійських монет, що може свідчити про можливу наявність також інших монет з колись захованого скарбу. Тим більше, що саме скарби ольвійських монет відомі у знахідках на теренах цього району.

Вказані дві ольвійські монети доповнюють топографію знахідок античних монет на Київщині, додатково підтверджуючи тісні економічні та культурні контакти населення Правобережного Лісостепу скіфської доби із античними містами державами Північного Причорномор'я, а також допоможуть більш детально оцінити економічне життя та торгівельні контакти впродовж античного періоду української історії. Попри віддаленість Київщини від основного ареалу обігу ольвійських монет їх знахідки відомі та сконцентровані саме в південній частині області.

Ілюстрації

Рис. 1. Ольвія, тетробол, перша чверть IV ст. до РХ

Література

1. Mielczarek, M. (1989). *Ancient Greek coins found in Central, Eastern and Northern Europe*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, Ossolineum. 205 p.
2. Mielczarek M. & Orlyk V. (2019). New find of Olbian coins. Tarasha district, Kyiv region. Ukraine. *East European Historical Bulletin*. 2019. № 19. С. 33-39.
3. Orlyk, V., Orlyk, S. (2020). The New Find of a Bronze Coin of Kerkititis in the Middle Dnieper Ukraine (Horodysche District, Cherkasy Region, Ukraine). *Danubius (XXXVIII)*, 9-23.
4. Бойко-Гагарін А. (2021). Античні та східні монети з колекції Владлена Анохіна в експозиції Музею грошей Національного банку України. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія: Історичні науки. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2021. Вип. 55. С. 11-17.

5. Дацюк О. & Бойко-Гагарін А. (2020). Нові надходження до НІАМ «Київська фортеця» – монети Ольвії, Істрії та Ніконію. Проблеми і перспективи нумізматики Античної та Римської доби на теренах Південно-Східної Європи: тези доповідей I Міжнародного фахового семінару, присвяченого пам'яті В. О. Анохіна, 26 вересня 2019 року. Меджибіж-Кропивницький-Переяслав, 2020. С. 20-22.

6. Колибенко О. & Колибенко О. (2016). Знахідки ольвійських монет на Переяславщині. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції, 22–23 червня 2016 р. – Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький. С. 18-21.

7. Коцур В. (2017). Історіографія українського скарбознавства. Український нумізматичний щорічник: часопис. Переяслав-Хмельницький. Вип. 1. Переяслав-Хмельницький. С. 15-32.

8. Орлик В. (2020). До питання існування грошового обігу на території Дніпровського Правобережного Лісостепу (V – I ст. до н.е.). *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції*, 13 травня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ, 9-13.

9. Орлик В. (2021). Знахідки античних монет VI-I ст. до н. е в басейні р. Тясмин. *Український нумізматичний щорічник*, Вип 5, 5-44.

10. Орлик В. (2022). Скарб дрібних монет Пантікапею та Гермонасси кінця VI – початку V ст. до РХ з Північно-Східної Кіровоградщини. *Соціум. Документ. Комунікація*. Вип 15, 106-121.

11. Орлик, В., Коцур В., Цыганенко Л. (2019). Клад ольвійських монет «борисфенов», знайдений в Городищенском районі Черкаської області весною 2018 року. *Acta Archaeologica Lodziensia*. 65. 39-50.

12. Скорый С., Зимовец Р. (2014). К проблеме товарно-денежных отношений у населения Восточноевропейской Лесостепи в скифскую эпоху. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки. Вип. 21. С. 141-156.

13. Шостопа А.В. (2007). Скарби Черкащини. Черкаси, 119 с.

Вікторія Павленко (Кропивницький, Україна)

ORCID: 0000-0002-8160-8629

Фінансово-економічний стан населення Київської губернії XIX – початку XX ст.: сучасна історіографія

Financial and economic condition of the population of Kyiv province in the 19th and early 20th centuries: modern historiography

В останні десятиліття значно зріс інтерес дослідників до різних аспектів життєвого рівня населення, проблем його повсякденності, у тому числі й в розрізі регіональної історії. Одним із регіонів, який став об'єктом наукових студій істориків та краєзнавців є Київська губернія.

Дослідження фінансово-економічного стану населення Київщини в XIX – на початку XX ст. є досить складною у плані методології, перш за все це пов'язано із різноплановістю джерельної бази адже з одного боку це гроші які перебували в грошовому обігу на Київщині, а з іншого боку різні групи населення цього регіону та їхня повсякденність.

Увесь корпус праць сучасних дослідників фінансово-економічного становища населення Київської губернії у XIX – на початку XX ст., можна розділити на 6 груп: 1) загальні праці у яких міститься інформація про соціально-економічний стан населення Київської губернії [3; 6; 7; 11; 12; 15-20; 22-27]; 2) праці з історії Києва та Київщини у яких у тій чи іншій мірі розкривається дана проблема [2; 5]; 3) студії із життєвого рівня населення Київської губернії [13; 14; 21]; 4) дослідження історії повсякдення населення Київської губернії у яких міститься інформація про соціально-економічний стан різних верств населення даного регіону [8]; 5) праці з історії фінансів (держаних, місцевих і приватних) у цілому та Київщини зокрема [1; 9; 10; 28-35; 37-40] і 6) студії з історії грошового обігу в Київській губернії [4; 36].

Як бачимо, навіть побіжний огляд із переліком ключових праць із кожної з виокремлених нами 6-ти груп сучасних історіографічних джерел засвідчує недостатність комплексних праць сучасних дослідників з проблем історії повсякдення різних верств населення Київській губернії та історії грошового обігу в даному регіоні та відношення населення до грошей (можливості заробити, взяти позику, на що потратити, використати грошові знаки які вийшли з обігу та ін.).

Література:

1. Берестовий А.І. Податкова політика російського царату в українському селі у другій половині XIX – на початку XX ст.: історичний аспект: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 Черкаси, 2011. 205 с.
2. Білявська О.С. Міське самоврядування Києва в системі органів централізованого адміністративного управління російської імперії у XIX – на початку XX ст. *Сторінки історії*. 2015. Вип. 39. С. 42-53.
3. Буравченко Р.В. Історичні умови становлення та розвиток цукрової промисловості в Україні (XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2006. 20 с.
4. Венгерська В.О. Утворення та діяльність державних банківських установ на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. К., 1997. 40 с.
5. Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / відп. ред. О. П. Реєнт. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. 608 с.
6. Герасимов Т.Ю. Повсякденне життя міського населення Правобережної України в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2018. 489 с.
7. Гордуновський О.М. Організація, розвиток та напрямки хлібної торгівлі в Україні у XIX ст. Черкаси : Брама-Україна, 2010. 320 с.
8. Гуржій І.О. Соціально-економічне становище, етнічний склад і діяльність купецтва міста Києва в XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. К., 2011. 19 с.
9. Гуржій О.І., Орлик В.М. Оподаткування сільського населення України (XVII – середина XIX ст.) [монографія]. Черкаси: Ант, 2011. 196 с
10. Гуржій О.І., Орлик В.М. Селяни України та їх оподаткування в XVII – середині XIX ст. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2012. 278 с.

11. Добржанський С.О. Бюджети міст Правобережної України: динаміка змін в умовах реалізації реформ другої половини XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2017. Вип. 27. С.82-93.
12. Жам О. Торгівля зерном і продуктами його переробки на Правобережній Україні у XIX столітті. *Краєзнавство.* 2008. №1-4. С. 190–195.
13. Казьмирчук М. Рівень життя Київської губернії другої половини XIX століття. *Етнічна історія народів Європи.* 2009. Вип. 28. С. 72–77.
14. Казьмирчук М. Статистичний метод у соціальних дослідженнях дворянства Київської губернії наприкінці XIX – на початку XX століття. *Матеріали до української етнології.: зб. наук. пр.* Київ, 2014. Вип. 13 (16). С. 183–188.
15. Молчанов В.Б. Вплив грошової реформи С. Ю. Вітте (1895–1898 рр.) на життєвий рівень населення Підросійської України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. 19. С. 129–150.
16. Молчанов В.Б. Вплив Першої світової війни на життєвий рівень населення України. *Проблеми історії України XIX-початку XX ст.* Київ, 2014. Вип. 23. С. 92–102.
17. Молчанов В.Б. Вплив селянської реформи 1861 р. на добробут населення України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. 18. С. 95–104.
18. Молчанов В.Б. Добробут населення міст правобережної України напередодні війни. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2 кн. Київ, 2013. С. 433–440.
19. Молчанов В.Б. Добробут студентів України в другій половині XIX – на початку XX ст. *Український історичний журнал.* 2005. №5. С. 39–53
20. Молчанов В.Б. Життєвий рівень київських поліцейських у XIX – на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.:* Зб. наук. пр. 2009. Вип. 16. С. 266-287.
21. Молчанов В.Б. Життєвий рівень населення м. Києва у другій половині XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.:* Зб. наук. пр. 2015. Вип. 24. С. 56–80.
22. Молчанов В.Б. Життєвий рівень представників науково-освітнянської сфери в Правобережній Україні у XIX – на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX - початку XX ст.* 2004. Вип. 7. С. 55–74.
23. Молчанов В.Б. Життєвий рівень чиновників правоохоронних установ в Україні у XIX – на початку XX ст. : монографія. 2007. 151 с.
24. Молчанов В.Б. Рівень життя селян України у першій половині XIX ст. (до 1861 р.). *Історичний журнал* : Наукове громадсько-політичне видання. К. : Вища шк., 2007. № 1. С. 80–94.
25. Москалюк М.М. Розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX століття : монографія. Тернопіль : ТНПУ, 2012. 299 с.
26. Морозов О.В. Вплив нової митної політики на соціально-економічний розвиток українських губерній у складі Російської імперії наприкінці XIX - на початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Дніпропетровськ, 2002. 207 с.
27. Орлик В.М. Державні селяни у податковій політиці Російської імперії в кінці XVIII – середині XIX ст. (на матеріалах українських губерній). *Український історичний журнал,* 2007. №1 (472). С.94-104.
28. Орлик В.М. Державні фінанси Російської імперії першої половини XIX ст.: стан та основні тенденції. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Історичні науки: Збірник наукових праць.* Ізмаїл, 2011. Вип. 30. С. 128–142.
29. Орлик В.М. До питання фінансового стану українських губерній у другій чверті XIX ст. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України.* 2002. Вип.2. Ч.ІІ. С.45–48.
30. Орлик В.М. Податкова політика уряду Російської імперії в кінці XVIII – середині XIX ст.: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук (рукопис). Переяслав-Хмельницький, 2008. 547 с.

31. Орлик В.М. Податковий тиск на торгівельно-промислове населення Російської імперії та реформа Єгора Канкріна 1824 р. Вісник податкової служби України. №9, 2008. С.74-76.
32. Орлик В.М. Податкові органи Російської імперії в Україні (історіографія проблеми) // Український історичний журнал, 2005. - №4 (463). – С.190-199.
33. Орлик В.М. Подушна система оподаткування в українських губерніях Російської імперії в кінці XVIII – середині XIX ст. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. XII. Київ.: Ін-т історії України НАН України, 2006. С.119-125.
34. Орлик В.М. Проблеми історії податкової політики Російської імперії в українському селі кінця XVIII – початку XX ст. в “аграрній” історіографії./Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Випуск 27. К.: Інститут історії НАН України, 2004. С.224-239.
35. Орлик В.М. Фінансова політика Російської імперії в українських губерніях у XIX ст. (історіографія проблеми). // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. XI. – Київ.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 85-95
36. Орлик В.М., Павленко В.О. Грошовий вимір господарства українського селянства в середині XIX ст. (на матеріалах села Мліїв, Черкаського повіту Київської губернії). Український селянин. 2020. Вип.24. С.42-48. <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2020-24-Orlyk-Pavlenko>
37. Орлик М. В. Розвиток дрібного кредитування у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX сторіч. Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки: зб. наук. пр. Кропивницький : ЦНТУ, 2020. Вип. 5 (38). С. 83-96.
38. Орлик С.В. Еволюція системи оподаткування нерухомого майна в Російській імперії наприкінці XVIII – початку XX ст. (на матеріалах українських губерній). дис. ... кан. екон. наук: 08.00.01. Кіровоград, 2012. 246 с.
39. Орлик С., Орлик М. (2022). Проблема становлення та розвитку банківського кредитування в Наддніпрянській Україні (друга половина XVIII – початок XX ст.): сучасний науковий дискурс вітчизняних учених. « Соціум. Документ. Комунікація», (15), 122-153. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-122-153>
40. Orlyk S., Palchevich G. & Orlyk M. Mutual credit societies of Naddnieper Ukraine in the credit system of the Russian Empire (second half of 19th – early 20th century). *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. Т. 4. № 39. С. 415–428

Олена Швець (Кропивницький, Україна)
ORCID: 0000-0003-1313-7236

СТАНДАРТИЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ОЦИФРОВУВАННЯ НУМІЗМАТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ

THE STANDARDIZATION OF THE PROCESS OF DIGITIZATION OF NUMISMATIC OBJECTS

Стандартизація – досить важливий аспект будь-якої сфери діяльності та наукових досліджень, для яких необхідні створення та розробка чітких нормативних документів, заснованих на певних консенсусах, що можуть допомогти у вирішенні більшості сучасних проблем, підвищенні ефективності та якості дослідницького процесу. [1]

Ці стандарти мають містити ряд вимог, обов'язкових для дотримання, а також загальних правил для неодноразового користування задля отримання та впорядкування даних та інформації на прикладі стандартів, що присвячені процесам оцифрування та конверсії документів, які були розроблені Міжнародною організацією зі стандартизації ISO (International Organization for Standardization). [2] Більшість із цих вимог формується на підставі переліку методів, норм, алгоритмів та послідовностей їх виконання з роз'ясненнями та методичними рекомендаціями.

У нумізматичному середовищі вже давно використовуються певні стандарти для оцінки та визначення металів, ідентифікації, датування, тиражу, монетних дворів та приватних знаків, штемпелів, зважування дорогоцінних металів, сформована нумераційна система та система номінальної вартості.

Нумізматичною спільнотою також використовується стандартна міжнародна термінологія оцінювання та скорочення, ідентифікаторів, індексування монетних дворів, номіналів монет та монограм.

Більшість цих даних у скороченому вигляді та у вигляді таблиць зустрічаються у серіях нумізматичних каталогів «Стандартний каталог монет світу», що публікуються Krause Publications, одним із підрозділів – Active Interest Media. [3]

При використанні під час нумізматичних досліджень сучасних інформаційних технологій (які у свої дослідженнях висвітлюють Орлик В., [4-5] Жданович О., [6] Кузьменко О., [7] Нечитайло В. [8] та Шпортун О. [9]) сьогодні відбувається переведення всіх об'єктів історичних досліджень з аналогового вигляду у цифровий, придатний для запису на електронні носії. Цим обумовлене неминуче створення інтегрованих баз даних, наприклад, таких, як музейні колекції, інтерактивні електронні каталоги, що містять не тільки текстові дані, а й об'ємні макети. Отже, сьогодні сучасне обладнання надає можливість оцифрування будь-яких об'єктів будь-якої форми, текстури та розміру.

Задля формування серйозних єдиних електронних баз даних для українських музеїв, інститутів та архівів, дані з яких у майбутньому можна було б використовувати для проведення високоякісних досліджень і реконструкцій, а також для зберігання в них графічних зображень, сканів, текстових даних та тривимірних моделей тощо. З урахуванням особливостей оцифрування саме нумізматичних об'єктів та їх різновидів окреслюємо одну з важливих проблем цього процесу, – це гостра необхідність створення ряду стандартів системи цифрової фільтрації, кодування, оптимізації, розробки метричної системи, системи розрахунків, методики та методології, які можна було б оперативно розширювати та вдосконалювати відповідно до потреб науковців.

Найперше варто звернути увагу саме на питання доведення достовірності та доказової сили цифрового документа, стратегії його створення (технічні вимоги, формат, дозвіл, параметри корекції

кольору, кута нахилу та ін.), вимог до робочого середовища та обладнання, корекції, вимог щодо зберігання, вільного доступу до нього та керування ним.

Один із прикладів, які можна використати під час розробки стандартів двомірного графічного оцифрування нумізматичного об'єкта, – “Chart of Coin Sizes by Millimeters” [10] – таблиця розмірів монет у міліметрах, що побудована на міжнародній метричній системі та спеціально розроблена, яку представляють у своїх каталогах Krause Publications для нумізматів і таким чином повністю задовольняють їх потреби у цьому напрямку досліджень.

Розробка таких, на перший погляд, досить примітивних, але насправді фундаментальних речей, переведення їх у цифровий вигляд, а, в міру можливостей, і автоматизування, стане першим кроком для побудови потужного єдиного масиву точних та офіційних даних.

Упровадження сучасних технологій у процеси історичних досліджень – великий крок, але без чітко встановлених кордонів, обмежень та вимог, а також відсутності нормативних документів, що регламентують процес оцифрування (у більшості країн вони знаходяться на стадії розробки), ми ризикуємо втратити час та отримати багато не достовірної або не повної інформації, що унеможливить усю подальшу роботу з отриманими даними.

ЛІТЕРАТУРА :

1) Загальні поняття стандартизації, терміни й визначення. “Метрологія, стандартизація та управління якістю”/ Л.П. Клименко, Л.В. Пізінцалі, Н.І Александровська, В.Д. Євдокимов - – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://buklib.net/books/36004/>

2) International Organization for Standardization [Електронний ресурс]. URL: <https://www.iso.org/ru/home.html>

3) Active Interest Media [Електронний ресурс]. URL: <https://www.aimmedia.com/home-group/>

4) Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав хрестоносців). Архівознавство та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі. К., 2013. С.129-133.

5) Орлик В., Орлик С., Лузанова А. 2020. Інформаційний потенціал офіційних сайтів музеїв у нумізматичних дослідженнях та популяризації діяльності музейних установ. Соціум. Документ. Комунікація. Серія: Історичні науки. Вип.10. С.392-422.

6) Жданович А.В. Историческая информация в Интернет. Краткая история сети Интернет и использование ее информационных ресурсов / Жданович Алексей // Історіографічні дослідження в Україні. - 2000. - 10. - С. 336-347.

7) Козьменко О. В. Проблеми створення і використання електронних інформаційних ресурсів для потреб аналітиків і науковців / О. В. Козьменко, О. В. Кузьменко, К. М. Жулінська // Вісник Української академії банківської справи. – 2012. – 1(32). – С. 90-96.

8) Нечитайло В.В. Інформаційний потенціал Інтернет-ресурсів у вивченні проблем грошового обігу України-Гетьманщини. Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей. Серія «Історичні науки». Вип. 7. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 77-87.

9) Шпортун О. Проблеми використання сайту «Auction.violity.com» в нумізматичних дослідженнях. Збірник праць IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматика в системі допоміжних історичних дисциплін». Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 125–127.

10) Chart of Coin Sizes by Millimeters / 2000 “Standard Catalog of World Coins”, 1901- Present. Chester L. Krause, Clifford Mishler, Krause Publications, 1999. P. 23.

Ольга Собчук (Кропивницький, Україна)

ORCID: 0000-0003-3652-9494

НУМІЗМАТИКА У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ЯСТРЕБОВА

Серед відомих істориків центру та півдня України другої половини XIX століття вагоме місце належить Ястребову Володимирі Миколайовичу (1855-1898) – історику, археологу, етнографу, педагогу. Вивчаючи архівні документи та проводячи археологічні дослідження, він започаткував вивчення історії степової України на науковому рівні. Зібрані, проаналізовані та систематизовані ним матеріали стали частиною музейного зібрання Єлисаветградського Земського реального училища (далі – ЄЗРУ), лягли в основу ряду публікацій у спеціальних наукових виданнях, наукових звітів та монографічних праць. Найбільшу увагу історик приділяв археологічним дослідженням та збиранню етнографічних матеріалів. Водночас, серед наукового доробку вченого зустрічаються відомості, що належать і до інших галузей історії.

Переважна більшість наукових праць В. Ястребова – спеціалізовані та відносяться до різних історичних дисциплін: археології, етнографії, фольклористики, археографії, історії, палеографії, біографістики. Спеціальних аналітичних досліджень у галузі нумізматика серед відомих робіт вченого на даний час не виявлено. Виконуючи обов'язки завідувача історико-географічного музею при ЄЗРУ, Володимир Ястребов опікувався поповненням та зберіганням

колекції, яка містила й нумізматичну складову. Певна інформація про нумізматичні матеріали має місце в археологічних студіях дослідника. Усе це робить актуальним дослідження нумізматичної складової у спадщині Володимира Ястребова, визначення ролі нумізматичних джерел у наукових дослідженнях історика.

Протягом тривалого часу однією із найпоширеніших форм задоволення потреб людини у прагненні пізнання минулого було і є збирання пам'яток матеріальної культури. Таким чином формувались та укомплектовувались колекції старожитностей, як приватні, так і зібрання при наукових установах, товариствах а також при закладах освіти. Такою була й музейна колекція при ЄЗРУ, яка визначалася універсальним складом пам'яток матеріальної культури, важливою складовою якої було й нумізматичне зібрання. Ця колекція почала формуватись ще у перші роки заснування ЄЗРУ – на початку 1870-х років. На її основі було організовано кабінет природничої історії, який із 1883 року було перетворено на «історико-географічний музей». Завідувачем музею при ЄЗРУ став Володимир Ястребов. Аналіз відомостей про дану колекцію старожитностей показує, що до зібрання, окрім наочних посібників для викладання історії та географії, входила також невелика археологічна колекція, яка налічувала 342 предмети. Цікаво, що на момент організації музею із суто археологічних предметів у зібранні були лише предмети із кургану поблизу с. Мартоноша Єлисаветградського повіту (сучасна Новомиргородщина), а саме глиняна посудина та три кам'яні молотки [1]. Ще 270 предметів склали монети та медалі, 57 давніх документів та рукописна карта Єлисаветградської провінції XVIII століття [9]. Поступово музейне зібрання поповнювалось. Головними шляхами його поповнення, як і раніше, були пожертвування меценатів, подарунки від різних установ, приватних осіб та учнів училища. Починаючи з 1886 року, з метою поповнення музейної колекції, Правлінням училища виділялись кошти на проведення розкопок. Тому у наступні роки основу нових надходжень до музейного зібрання складали археологічні артефакти, знайдені В. Ястребовим під час його археологічних досліджень. Уже в 1886 році загальна кількість предметів складала 612 одиниць, а на кінець XIX століття колекція налічувала 2055 предметів археології та етнографії та 399 інших експонатів [6]. Предмети нумізматики, як бачимо, в окрему категорію виділені не були. Через відсутність каталогу чи опису предметів колекції ЄЗРУ точна кількість та якість нумізматичної складової цієї колекції досі залишається не встановленою.

У звіті про стан ЄЗРУ за 1872-1873 рр. зазначено, що колекцію у складі 170 давніх монет подарував училищу предводитель дворянства К. Соколов-Бородкін [2]. Окрім монет ним же було подаровано й спеціальну «шкатулку для такої виставки в кабінет, що давало б можливість огляду монет відвідувачами» [7]. Якісний склад цієї колекції не встановлено.

Також до музею училища О. Г. Пищевич було передано 7 монет із скарбу римських монет, який був знайдений на березі р. Тясмин на початку 1880-х років XIX ст. Це були монети римських імператорів Нерви, Траяна, Адріана, Антонія Пія, Марка Аврелія та Луцили Антонії. Крім того, в колекції Єлисаветградського реального училища зберігалась «турецька срібляна монета, величиною в рубль», виорана з поля біля с. Іванівка Єлисаветградського повіту. У 1891 році 8 срібних турецьких монет величиною «з гривеник, з дірочками» передав до колекції училища п. Шаповаленко. Ці монети походили зі скарбу, який було знайдено на березі Широкої балки, що на Тилігульському лимані [5].

Як бачимо, основу нумізматичної колекції ЄЗРУ склали 170 монет, подарованих К. Соколовим-Бородкіним. Інші надходження монет до колекції були нечисельними й носили безсистемний характер.

У кінці XIX століття більшу частину відомих у наукових колах знахідок старовини, у тому числі й нумізматичних предметів, було нанесено на «Археологічні карти», де зазначалась велика кількість фактичного нумізматичного матеріалу. Володимир Ястребов також систематизував відомий йому матеріал у своїй фундаментальній праці «Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии» (1894). На жаль, ця робота багато втратила через відмову Одеського товариства історії і старожитностей надрукувати карту, ілюстрації та креслення, додані до рукопису [10]. Підтвердженням тому, що нумізматичні предмети В. Ястребов розглядав, перш за все, як предмети старовини, можна вважати виділення дослідником в окремий розділ знахідок монет. До цього розділу В. Ястребовим було віднесено 16 пунктів – місцезнаходжень нумізматичних знахідок, як скарбів, так і поодиноких монет. Так, дослідник повідомляє про 7 знахідок скарбів мідних, срібних та золотих монет, 1 скарб римських монет, 1 скарб із 600 ольвійськими монетами та 1 скарб зі 100 турецькими срібними монетами «з дірочками та залишками котла», поодинокі знахідки татарських, польських, турецьких монет і кілька російських мідних монет XVIII ст. Серед виокремлених дослідником монет зазначено:

- монети давньогрецького поліса Ольвії.
- монети римського часу: Антонія Пія, Марка Аврелія, Нерви, Траяна, Адріана, Луцили Антонії;
- монети польсько-литовського періоду: Сигізмунда I, Сигізмунда II, Сигізмунда III, Владислава IV, Яна Собеського;
- мідяки Російської імперії XVIII ст.

У рецензії на працю В. Ястребова «Опыт...» М. Грушевський вказує на значну кількість нового, раніше невідомого у наукових колах, матеріалу, який дослідником було отримано не лише з опублікованих джерел, а й за рахунок отримання інформації шляхом опитування місцевих жителів. Так, рецензент зазначає, що у відділі монет йдеться про «цікавий клад римських монет з Крилова», який йому був відомий тільки з невиданої «Записки» проф. Антоновича «Очерк истории Киевской земли». Але у В. Ястребова «той скарб є далеко більшим, ніж у Антоновича» [3]. Також в «Опыте...» Володимир Ястребов звертає увагу й на пам'яткоохоронний аспект, акцентуючи увагу на тому, що люди, незалежно від рівня освіти та соціального статусу, бажаючи знайти скарби, руйнують велику кількість пам'яток археології, перш за все курганів. При тому, жоден із відомих досліднику скарбів монет був знайдений не у поховальних пам'ятках.

В. Ястребов готував детальні звіти про проведені ним археологічні дослідження, де ретельно описував хід своїх досліджень та знахідки. Водночас інформація про нумізматичні предмети, знайдені під час розкопок, у звітах дослідника носить досить поверховий характер та обмежується лише зазначенням місця знахідки, кількості, форми й матеріалу, з якого нумізматичний предмет виготовлений. Так, у звіті про розкопки в Ольвії дослідник зазначає про виявлення 10 монет. Однак окрім інформації про матеріал, з якого виготовлено монети (мідь) та їх форму (у вигляді «рибки»), автор звіту більше ніяких даних не викладає [4].

У монографії «Лядинский и Томниковский могильники Тамбовской губернии», в основу якої лягли матеріали з проведених Володимиром Ястребовим розкопок, автор робить спробу аналізу виявлених ним нумізматичних предметів. Окрім описування місцезнаходження та кількості монет дослідник атрибує монети, розділяючи їх на монети Московського царства та арабські дирхеми. При чому, останні, як виявилось, були підробками й спочатку слугували як прикраси, але під час поховального ритуалу були використані саме як грошові одиниці. У своїх висновках стосовно нумізматичних знахідок В. Ястребов спирався на дослідження відомого нумізмата – барона В. Г. Тізенгаузена, який повідомив, що подібні монети-підробки зустрічалися

і у скарбах разом зі справжніми куфічними дирхемами VIII – XI ст., але могли чеканитись і пізніше, до появи в XIII – XIV ст. золотоординських монет та руського чекана. Тому саме на основі знайдених монет Володимир Ястребов робить висновки щодо верхньої хронологічної межі пам'ятки, вказуючи, що «закінчивши порівняльний опис...могильника, нам потрібно зробити спробу визначення епохи, до якої вони відносяться...Першорядне значення для вирішення цього питання мають монети... Знайдені в могильнику монети вказують на те, що він відноситься до часу не раніше VIII ст. »[11].

Щодо долі нумізматичних предметів з колекції ЄЗРУ відомо, що після смерті Володимира Ястребова частину музейного зібрання старожитностей училища було розграбовано, частина перейшла до новоорганізованого «окружного природничо-історичного та археологічного музею» (нині – Кіровоградський обласний краєзнавчий музей). На сьогоднішній момент серед досить чисельної нумізматичної групи пам'яток обласного краєзнавчого музею ідентифікувати нумізматичні предмети із «ястребовської колекції» неможливо.

Таким чином, проаналізувавши наукову спадщину В. Ястребова, бачимо, що історик сприймав нумізматичні джерела, перш за все, як предмети старовини, працюючи з ними у рамках своєї музейної роботи. З часом дослідник уже розглядає предмети нумізматики з точки зору археолога, вбачаючи у таких знахідках важливе історичне джерело. Учений виокремлює цю групу пам'яток як важливу й невід'ємну складову відтворення історичного процесу, як важливий хронологічний матеріал. У цілому, нумізматичне колекціонування В. Ястребова відбувалося, з одного боку, в межах археологічних зацікавлень, а з іншого, – обумовлювалося його музейною діяльністю, яка, у свою чергу, впливала на його археологічні дослідження [8].

Література:

1. ДАКО, ф. 60., оп. 1, спр. 34, л. 121-122
2. ДАКО, ф. 60, оп. 1, спр. 3, арк. 95-96
3. ЦДІАЛ України. – Ф. 401. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 74 – 76.
4. Архів ІІМК. – Ф. 1. – Оп. 1, 189. – Спр. 32. – Арк. 50 –55 зв.
5. НА ІА НАНУ, ф. 63, спр. 150. (Фабрициус И. В. 1951. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР. Рукопись. – С. 6).
6. Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. (Наук. ред. – Орлик В.М.) – Кіровоград. «Імекс-ЛТД». 2009. – 240 с.
7. Систематический свод постановлений Елисаветградского уездного земского собрания за 1865-1895 годы. Составил Е. И. Борисов. - Елисаветград, 1895. – С.693.
8. Тупчієнко М.П. Музеезнавчі аспекти археологічної спадщини В.М. Ястребова. // Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність. Матеріали науково-методичної конференції. Кіровоград. Вид-во КОП. ім. В. Сухомлинського. 2008 р. – С. 109-118.
9. Ястребов В. Дані про археологічну колекцію при Єлисаветградському земському реальному училищі. // Єлисавет. - 1992. - 30 вересня. - С. 1
10. Ястребов В. Н. Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии. – Одесса, 1894. – С. 15-16.
11. Ястребов В. Н. Лядинский и Томниковский могильники. Материалы по истории России, издаваемые императорскою археологическою комиссией. – СПб., 1893. – С. 54.

WSPÓŁORGANIZATOR:

Ośrodek Badań Europy Środkowo – Wschodniej

Polskie Towarzystwo Numizmatyczne – Oddział w Białymstoku

Uniwersytet Grigorija Skovorody w Perejaśławiu

Centralnoukraiński Narodowy Uniwersytet Techniczny – Kropywnycky

Sponsor finansowy Forum:

ISSN 2719-8081

Dodatek do nr 6 „Forum Numizmatyczne. Studia i Materiały”

Białystok 2022

STRESZCZENIA - RÉSUMÉ - SUMMARY

